

## JOHN LOCKE'UN SİYASET FELSEFESİ ANLAYIŞINDA DİRENME HAKKI

## THE RIGHT TO RESIST IN JOHN LOCKE'S UNDERSTANDING OF POLITICAL PHILOSOPHY

Hatice Derya ORMANOĞLU\*  & Furkan ÇİRKİN\*\* 

## Makale Bilgi

Gönderi: 05/10/2022  
Kabul : 20/12/2022

## Anahtar Kelimeler

*John Locke,  
Direnme Hakkı,  
Doğal Haklar,  
Mülkiyet Hakkı,  
Sivil İtaatsizlik.*

## Özet

10.21492/inuhfd.1184818 

Liberalizmin kurucularından biri olarak görülen John Locke, günümüz anayasal demokrasilerini anlamak açısından hala en önemli düşünürlerden biridir. Locke'un genel felsefesi, doğuştan ya da rasyonel bir a priori bilgidен ziyade deneyimlere ve insanın sonradan yaratmasına dayanmaktadır. Locke'a göre nasıl ki boş bir levha olarak dünyaya gelip daha sonra o levhayı dolduruyorsak siyaset felsefesi alanındaki kavramlar da bu şekilde görülmektedir. Orta Çağ sonrası sekülerizm düşüncesi altında, iktidara mutlak itaat fikrinin ortadan kalkması nedeniyle, Locke'un aydınlanmış insan aklına yönelik mantıklı açıklamalar getirmesi büyük önem taşımaktadır. Locke'a göre devlet doğal bir olgu değildir, devleti daha sonradan bireyler toplanıp kendi iradeleriyle bir toplum sözleşmesi yapmak suretiyle kurmuşlardır. Hatta Locke'un en ayırt edici ve önemli düşüncesi olan mülkiyet hakkı bile aslında insanların bir boş toprak parçasını emekle ihya etmesi sonucunda oluşmaktadır. Yani Locke, mülkiyet hakkının meşruiyet temelini bile a priori bir bilgiye ya da tanrısal herhangi bir kaynağa dayandırmak istememektedir. Aksine Locke, bunu emek-mülkiyet ilişkisi ile açıklamaktadır. Tüm siyaset felsefesinde bireyi merkeze alan Locke'a göre toplum sözleşmesiyle kurulan devletin temel amacı da bireylerin doğal haklarını korumaktan ibarettir. Bu felsefeden hareketle direnme hakkı, en temel ve doğal insan haklarından biridir. Her konuda, empirist mantıkla açıklamalar getiren Locke'un direnme hakkını, en temelde, insanın doğasından kaynaklanan haklarına dayandırması ve burada yer yer boşluklar bırakması ise önemli bir çelişki barındırmaktadır. Aslında kendisi de zengin bir burjuva aileden gelen Locke'un tüm felsefesi, en başta mülkiyet hakkı olmak üzere burjuvazinin tüm zenginliklerini korumak ve güvence altına almak için kurulduğunu iddia ettiği devletin bu amacından olası bir sapma yaşamaması durumunda direnme hakkının kullanılmasını ile yeniden hizaya getirilmesi gerektiği fikrinden ibarettir.

## Article Info

Received: 05/10/2022  
Accepted: 20/12/2022

## Keywords

*John Locke,  
Right to Resist,  
Natural Rights,  
Right to Property,  
Civil Disobedience.*

## Abstract

John Locke, one of the founders of liberalism, is among the most important thinkers in understanding today's constitutional democracies. Locke's general philosophy is based on experience and human creation, rather than innate or rational a priori knowledge. Locke thinks the concepts in the field of political philosophy are seen just in the way we are born as a blank paper and then we fill that paper. Under the post-medieval idea of secularism, logical explanations made by Locke for the enlightened human mind are important. Locke thinks the state is not a natural phenomenon. It was established later by individuals by gathering and making a social contract with their own will. Even the right to property, the most distinctive and important thought of Locke, is actually the result of people renovating an empty piece of land with their labor. That is, Locke does not want to base even the legitimacy basis of property right on a priori knowledge or any divine source. In contrast, Locke explains this with the labor-property relation. Locke, putting the individual in the center in all his political philosophy, believes the state aims to protect individuals' natural rights. Based on this philosophy, the right to resist is one of the most fundamental and natural human rights. It is an important contradiction that Locke, making explanations with empiricist logic in every subject, bases the right to resist on the rights arising from the nature of human beings and sometimes leaves gaps. The whole philosophy of Locke, coming from a bourgeois family, includes the idea that the state, which he claims was established to protect and secure all the riches of the bourgeoisie, especially the right of property, should be realigned with the use of the right to resist in case of a possible deviation from this purpose.

 Bu eser Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

\* Dr. Öğr. Gör., Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Anayasa Hukuku Anabilim Dalı.

\*\* Arş. Gör., Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Anayasa Hukuku Anabilim Dalı.

Atf Şekli | Cite As: ORMANOĞLU Hatice Derya/ÇİRKİN Furkan, "John Locke'un Siyaset Felsefesi Anlayışında Direnme Hakkı", İnÜHFD, 13(2), 2022, s.549-562. İntihal | Plagiarism: Bu çalışma intihal programında kontrol edilmiş ve en az iki hakem incelemesinden geçmiştir.

| This article has been controlled via a plagiarism software and reviewed by at least two blind referees.

#### **EXTENDED SUMMARY**

The political philosophy of John Locke has lots of paradox. That's why it is quite important to focus on these paradoxes. In our opinion, the most important reason for these paradoxes in Locke's political philosophy is that he was bourgeois too. That is, although Locke was originally an empiricist philosopher, the law of nature, which is used to legitimize the bourgeoisie, is the one of the most important elements of his political philosophy. In Locke's philosophy, the law of nature has four fundamental natural rights. These rights are life, liberty, and property. However, an additional right is necessary to protect or guarantee these fundamental natural rights. According to Locke, if the government starts to violate the rights of life, liberty, and property, people have the right to resist that government in order to alter the government or create a new system. The right to resist is a natural right as well. Indeed, we can say that although Locke is an empiricist philosopher, he behaves like an anti-empiricist to legitimize the rights of bourgeoisie, to guarantee the rights of bourgeoisie, and ultimately to resist the government for bourgeoisie. Because Locke, who is an empiricist, was expected to oppose divine or natural rights. In brief, this study focuses on the right to resist from the perspective of Locke's paradoxes.

For this study, it is necessary to understand "An Essay Concerning Human Understanding", which is one of the most important books of John Locke. Locke focuses on innate ideas in this book. This topic is very important for him because Locke was an empiricist philosopher, and belief in innate ideas was very common in the 17th century, when Locke lived. Before Descartes, belief in innate ideas was common as well. For instance, in the ancient times, Plato was the most important representative of the innate ideas. However, the main enemy philosopher of Locke in this book was Descartes. In short, Locke created an empiricist philosophy in this book by opposing Descartes. Of course, most of the articles and books which were written on Locke's philosophy are important. However, understanding of the main paradox of Locke about the right to resist is directly relevant to understanding this book.

For this study, it is necessary to read and understand Locke's books, but this is not enough. By the way, most studies on Locke focuses on the rights of life, liberty, and property. Therefore, in only a few studies, we can see the right to resist. In addition, although these few studies on Locke's concept of the right to resist, the relation of this right to resist and empiricism which is the fundamental topic of Locke has been ignored. In our opinion, although Locke is an empiricist philosopher, he behaves like an anti-empiricist on natural rights or the law of nature. In conclusion, this study aims to approach a new perspective of the right to resist of Locke.

The metasyntesis method was used in this study. Lots of articles and books which were written about John Locke were scanned, and some of them, especially the ones related to Locke's the right to resist were read in depth. Then, the paradoxes of Locke's political philosophy were found because most of the studies on Locke's political philosophy are the same, and the paradoxes of Locke were ignored in these studies. In this respect, a synthesis was made. We can say that mostly the theoretical sources, articles and books were used in this study. Consequently, we don't have any findings like survey results.

John Locke was one of the most significant philosophers in the 17th century. He is one of the founders of liberalism and one of the most important philosophers in order to understand contemporary constitutional democracies as well. The philosophy of Locke depends on empiricism. That is, according to Locke, creation of human is more important than a priori knowledge, which is rational, divine or natural. Locke claims that initially our brains were white paper or tabula rasa. Then we wrote something on this paper. Likewise, political philosophy of Locke should be seen like this. The idea of absolute obedience to political power disappeared after the Middle Ages. In the atmosphere dominated by laicity or secularism, the explanations of Locke is important because his explanations are based on reason and logic. Locke said that the state is not natural phenomenon and it was established with a social contract based on the consent of people. Even the right of property, which is the most important thought of Locke, emerged as a result of labor or tilling the land. That is, Locke does not want to say that the source of the right of property is divine or a priori knowledge. On the contrary, Locke wants to explain as the labor theory of property. According to Locke, the essential aim of the state established with a social contract is to protect the natural rights of people. In addition, the right to resist is an essential and natural right. Although Locke is an empiricist philosopher, his theory of natural rights is largely against empiricism. Locke, who is actually a bourgeois too, aims to guarantee the rights of bourgeoisie against the state. His concept of the right to resist is actually that if the state gets away from its purposes, then people should bring it into the line.

## I. GİRİŞ

Siyasi iktidarların baskıcı bir niteliğe bürünmesi ve siyasi sistemin otoriter sisteme doğru yönelimi sonucunda direnme hakkı ayrı bir öneme sahip olmaktadır. Siyasi iktidarın, insan haklarını ve hukukun temel ilkelerini yok sayarak hareket etmesi halinde direnme hakkı temel bir insan hakkı olarak karşımıza çıkmaktadır. Direnme hakkı iktidarın sekülerleşmesi döneminde ayrı bir önem kazanmıştır. Zira iktidarın Tanrı'dan değil de halktan kaynaklandığı düşüncesinin oluşumu, iktidara mutlak itaat düşüncesini de yok etmiştir. Böylece iktidarlara sorgulanmaya başlanmıştır.

Kökene ilk çağlara kadar götürülebilecek olan direnme hakkı, Orta Çağ filozoflarından Aquinnalı Thomas'ta ve doğal hukuk anlayışında görülebilirken sosyal sözleşmecilerden John Locke'ta ise bu hak, açık ve sistematik bir biçimde ifade edilmektedir. Locke, otoriteyi elinde bulunduran kimsenin kendisine yasalar tarafından tanınan iktidarın sınırlarını aşması halinde ya da elinde bulundurduğu gücü yasaların izin vermediği bir biçimde kullanması durumunda hükümler olma durumunun sona ereceğini ifade etmekte direnme hakkına yer vermektedir.

Locke, genel felsefesinde empirist bir düşünceyle bilgilerin sonradan edinildiğini ifade eden bir düşünürdür. Bu düşüncesi, tarih felsefesine, tarihin belirlenimci bir şekilde ilerlemediği ve deneyimlerle, tecrübelerle oluştuğu şeklinde geçmiştir. Yine siyaset felsefesinde de benzer düşüncenin etkileriyle, devletin *a priori* olmadığı, sonradan toplum sözleşmesiyle yaratıldığı şeklinde iddialar görülmektedir. Boş levha ya da *tabula rasa* doğuştan hiçbir içerik barındırmayıp yaşam boyu deneyimlerle doldurulduğu gibi tarih de toplumlara deneyimlerle süreç içinde oluşmaktadır. Aynı şekilde önceden hep var olmayan devlet de boş tarih sayfasına deneyimler sonucunda bir toplum sözleşmesiyle eklenmiştir. Burjuvazi düşünürü olan Locke, birçok yerde tutarlı fikirler ileri sürmekle birlikte en temelde mülkiyet hakkını ve genel olarak hak ve özgürlükleri savunmak için direnme hakkının varlığını çelişkili bir şekilde savunmaktadır.

Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde ve Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nde de yer alan direnme hakkı resmi metinlerde ve anayasalarda da yerini bulmuş bir haktır. Çalışmada öncelikle direnme hakkının kavramsal çerçevesi ve tarihsel gelişimi ele alındıktan sonra Locke'un siyaset felsefesi anlayışında direnme hakkının ayrıntıları ve sınırları incelenmeye çalışılacaktır. Çalışma, Locke'un genel felsefesinden hareketle siyaset felsefesinin barındırdığı çelişiklere dikkat çekmeye çalışmaktadır. Çalışmanın merkezini oluşturan direnme hakkı da bu çerçevede ele alınacaktır.

## II. DİRENME HAKKININ KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Direnme hakkı bugün çevresel protestolarda, gecekonduların yıkımında ve benzeri başka durumlarda, hükümet uygulamalarıyla karşı karşıya gelindiğinde ve bir ihlal söz konusu olduğunda sıkça atıfta bulunulan bir kavramdır<sup>1</sup>. Baskıya karşı direnme<sup>2</sup>, zulme karşı direnme<sup>3</sup>, devrim hakkı<sup>4</sup> gibi farklı biçimlerde ifade edilen direnme hakkı iktidarın sınırlandırılması meselesiyle yakından ilgili bir kavramdır. Direnme hakkı Latince "*de jus resistendi*"<sup>5</sup> şeklinde ifade edilirken, İngilizce'de "*right to resist*", "*right of resistance*" olarak ifade edilmektedir. İktidarın sınırlandırılması bağlamında, iktidarın eylem ve işlemleri sık sık birey hak ve özgürlükleriyle karşı karşıya gelmekte ve bu noktada da birey hak ve özgürlüklerinin iktidar karşısında korunması sorunu gündeme gelmektedir.

İktidarı sınırlandıran hukuki ve hukuk dışı yöntemlerin<sup>6</sup> yetersiz kalmasıyla birey hak ve özgürlükleri ağır müdahalelerle karşılaşmakta ve böylece siyasi sistem baskıcı bir yapıya bürünebilmektedir. İşte bu aşamada *son çare* olarak özgürlüklerin korunması amacıyla direnme hakkı ortaya çıkmaktadır<sup>7</sup>. Direnme hakkı hukukun dışına çıkan ya da hukuk dışı bir şekilde iktidarı ele geçirecek hukuksuzluğu devam ettiren ve böylece de meşruyetini kaybeden, gücünü baskı ve zulmün aracı haline getiren bir iktidarın baskı ve zulmüne son vermek amacıyla başvuru bir yoldur<sup>8</sup>. Bir başka tanımlamaya göre de direnme hakkı yönetimi elinde bulunduran sınıfın, hukuki veya ahlaki nitelikte olan temel kuralları ihlal etmesi halinde yönetilen sınıfa hak olarak tanınan bir kavramdır<sup>9</sup>. Althusius'a göre doğal hukuk anlayışından kaynaklanan bireylerin direnme hakkı, gayretlerinin yetersiz kaldığı noktada devreye giren ve daha çok pasif nitelikli kaçma ve göç etme hakkından meydana gelmektedir. Silahlı direnme hakkı da silahlı kuvvet kullanımı halinde ve yaşamı koruma amaçlı olarak kullanılmaktadır<sup>10</sup>. Direnme hakkı bağlamında ifade edilmesi

<sup>1</sup> KAUFMANN, Arthur: "Small Scale Right to Resist", New England Law Review, 21(3), 1985-1986, s.572.

<sup>2</sup> GÖZE, Ayferi: "Onyedinci ve Onsekizinci Yüzyıl Düşünürlerinde Baskıya Karşı Direnme" (Onyedinci ve Onsekizinci Yüzyıl), İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 35(1-4), 1969, s.49 vd.

<sup>3</sup> KAPANİ, Münci: Kamu Hürriyetleri (Kamu Hürriyetleri), 7.B, Yetkin Yayınları, 1993, s.302.

<sup>4</sup> AĞAĞULLARI, Mehmet Ali/ÇULHA ZABCI, Filiz/ERGÜN, Reyda: Kral Devletten Ulus Devlete (Kral Devlet), İmge Kitabevi, 2009, s.212.

<sup>5</sup> YETKİN, Çetin: Siyasal İktidara Karşı Direnme ve Devrim (Direnme ve Devrim), Toplum Yayınevi, 1970, s.16.

<sup>6</sup> Kapani iktidarın sınırlandırılmasında kullanılan yöntemleri hukuki ve hukuk dışı yöntemler olmak üzere iki başlık altında toplamıştır. Hukuki yöntemleri, seçimler, kuvvetler ayrılığı, katı (sert) anayasa, çift meclis sistemi, devlet başkanının vetosu ve yargı denetimi olarak sınıflandırırken, hukuk dışı yöntemleri de ahlaki (moral) yöntemler, kamu oyu ve toplumun çoğulcu yapısının getirdiği sınırlamalar olarak ifade etmiştir. KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s.263 vd.

<sup>7</sup> KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s.301.

<sup>8</sup> TAŞKIN, Ahmet: "Baskıya Karşı Direnme Hakkı", Türkiye Barolar Birliği Dergisi, (52), 2004, s.38-39. Bu noktada iktidar konusunda farklı bir bakış açısına sahip olan Foucault'a göre ise iktidar baskı aracından çok biçim verme aracıdır. İktidarın asıl amacı baskı altına almaktansa insanların konuşmalarını sağlamak ve direnme hareketini ortaya çıkararak kendi iktidarını yeniden üretmektir. AKAY, Ali: Michel Foucault'da İktidar ve Direnme Odakları, 2.B, Bağlam Yayıncılık, 2000, s.30.

<sup>9</sup> NİŞANCI, Şükrü: Sivil İtaatsizlik-İyi Vatandaş Olmak mı, İyi İnsan Olmak mı?, Etkileşim Yayınları, 2013, s.26.

<sup>10</sup> GEMALMAZ, Haydar Burak: "Johannes Althusius'ta Simbiyosis, Halk Egemenliği, Devlet ve Direnme Hakkı", Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 68(1-2), 2010, s.59.

gereken önemli bir husus direnme hakkı ve devrim hakkı arasındaki farktır. Zira şiddet ile birlikte gerçekleştirilen direnme devrime doğru ilerleme yolundadır. Devlet iktidarını ele geçirmek ve mevcut düzeni değiştirmek amacıyla bir toplumsal sınıf ya da bu sınıfın bir kısmı tarafından eylemde bulunulması devrimi meydana getirmektedir. Bu nedenle de direnme ve devrim arasındaki bağlantıyı ifade etmemiz gerekirse, her devrim bir direnme olmasına rağmen her direnme bir devrim niteliği taşımamaktadır. Çünkü devrim aşamasına geçemeyen direnmeler vardır<sup>11</sup>.

Direnme hakkının, aktif direnme ve pasif direnme hakkı şeklinde ifade edilmesi mümkündür<sup>12</sup>. Aktif direnme halinde, kuvvet kullanarak ve gerektiğinde de şiddet kullanma yoluyla baskıcı idareyi devirme amacı taşıyan direnme söz konusudur. Bu direnme türünde kuvvet çatışması göze çarpan özellik olarak karşımıza çıkmaktadır<sup>13</sup>. Pasif direnme hali ise kuvvet ya da şiddete başvurma yoluna gitmeksizin gerçekleştirilen direnme türüdür. Pasif direnme konusunda Gandhi<sup>14</sup> ve Thoreau<sup>15</sup> gibi düşünürler verdikleri barışçıl mücadeleyle dikkat çekmişlerdir<sup>16</sup>. Özellikle Gandhi'nin şiddetsiz ve saldırsız direnmenin tekniğini ortaya koyduğu düşünülmektedir. Bu tekniklere örnek olarak da yöneticilerin kararlarını ve emirlerini bilinçli olarak yerine getirmemek, açlık grevi, protesto yürüyüşü, boykot, meydanlara ve yollara insanlardan engeller koymak gösterilebilir<sup>17</sup>. Baskıya karşı pasif direnme, çoğunlukla sivil itaatsizlik<sup>18</sup> biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Direnme hakkı ile, özellikle de pasif direnme ve sivil itaatsizlik ile liberalizm arasındaki ilişki açısından (bu çalışmanın konusu Locke olduğu için onun genel siyaset felsefesi ve liberalizm düşüncesi de dikkatle incelenmektedir) Thoreau'nun "Sivil İtaatsizlik" kitabının girişinde kullandığı meşhur söz tekrar hatırlanmalıdır: "En iyi hükümet, en az hükmedendir"<sup>19</sup>. Bu sözü içtenlikle kabul eden Thoreau, sivil itaatsizlik fikrini savunmadan önce de devletin bireyler üzerinde Locke'ta olduğu gibi olabildiğince az yetkisinin olmasını istemektedir<sup>20</sup>. Pasif direnmeyi ve sivil itaatsizliği merkeze alan tanımlarda şiddetsizlik özellikle vurgulanmaktadır. Bunlardan Rawls'ın tanımına göre sivil itaatsizlik "genellikle yasalarda ya da hükümetin politikalarında bir değişiklik meydana getirmek amacıyla kamusal, vicdani, şiddet içermeyen ve fakat mevcut yasalara aykırı olan siyasal eylem"<sup>21</sup>dir. Pasif direnmenin sonuca ulaşması için de sabır ve kararlılık en çok önem arz eden konulardandır. Ancak Locke'un direnme hakkında

<sup>11</sup> NİŞANCI, s.26, ÇETİN, *Direnme ve Devrim*, s.15.

<sup>12</sup> ESER, Eyüp: *Sivil İtaatsizlik*. Çankaya Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış YL Tezi, 2008, s.112.

<sup>13</sup> KAPANİ, *Kamu Hürriyetleri*, s.315.

<sup>14</sup> "Gandhi, yasaya saygılıdır. Yasanın belirli davranış kalıplarına karşı gelirken, öngörülen cezaya hep uymuştur. Ona göre bireyin kendi yargısı en önde gelir. Sokrates tutumunu, Gandhi'de de bulmak elbette doğaldır." ÖKÇESİZ, Hayrettin: *Sivil İtaatsizlik (Sivil İtaatsizlik)*, Afa Yayınları, 1994, s.41.

<sup>15</sup> Thoreau, ilkesel bir duruş sergileyerek uymadığı bir kanunun sonucu olarak hapse düşmüştür. Hapishaneye ziyaretine gelen arkadaşı Waldo'ya karşı söylemiş olduğu söz, direnme hakkı bakımından önemlidir. Waldo'nun "Henry neden buradasın?" sorusuna cevaben Thoreau şöyle demiştir: "Waldo, sen neden burada değilsin?" Bu olay Thoreau'nun sivil itaatsizlik üzerine tek eylemsel deneyimi olsa da onun ilkesel duruşunu göstermesi açısından oldukça önemlidir. ÖKÇESİZ, *Sivil İtaatsizlik*, s.26.

<sup>16</sup> Gandhi'nin pasif direniş düşüncesinin ve Thoreau'nun sivil itaatsizlik düşüncesinin şekillenmesinde en önemli etkiye sahip olan eserlerden biri, Percy Bysshe Shelley'nin *Anarşinin Maskesi* şiiridir. Bu şiir, temel hakları ayaklar altına alan iktidara karşı halkı direnmeye çağırır. "Baş edilemez bir sayıyla ve aslanlar gibi kalk/ Kır zincirlerini ve parçalarını toprağa fırlat/ Her parça yüzüne serpilen bir su damlası olsun/ Uyan ve bitsin uykun/ Onlar az – sen çoksun" SHELLEY, Percy Bysshe: *Anarşinin Maskesi*, Furkan Çirkin (Çev.), Fihrist Kitap, 2022, s.77; Ancak Shelley şiirinde, direnme hakkının kullanımı esnasında ve yönetimin değiştirilmesi sonrasında şiddetsizliğe vurgu yapmaktadır. "Kanın hesabını kanla sormak/ Yanlışıyla düzeltmeye kalkmak/ İşte içimi bu his kaplayacak: intikam/ Sakın bunu yapma güçlü olduğun zaman" SHELLEY, s.47.

<sup>17</sup> KAPANİ, *Kamu Hürriyetleri*, s.314.

<sup>18</sup> Ökçesiz, sivil itaatsizliği "küçük direnme hakkı" olarak ifade etmektedir. ÖKÇESİZ, Hayrettin: "Sivil İtaatsizlik Hakkı", in Ökçesiz, Hayrettin (ed.), *Sivil İtaatsizlik, Demokrasi Kitaplığı*, 1999, s.45.

<sup>19</sup> THOREAU, Henry David: *Sivil İtaatsizlik, Melis Ölçüm (Çev.)*, Kafekültür Yayıncılık, 2013, s.7.

<sup>20</sup> Liberalizm, bildiği üzere toplumdan ziyade bireyi ön plana alan bir düşüncedir. Bu açıdan Thoreau'nun genel felsefesinde de Locke'un doğal haklara dayanan birey haklarını önceleyen düşüncesine benzer düşüncelerin hâkim olması önem arz etmektedir. Thoreau'nun direnme ve sivil itaatsizlik düşünceleri, toplumsal olmaktan ziyade bireyseldir. Thoreau da Locke gibi insanı sosyal ya da siyasal olmaktan ziyade bireysel bir varlık olarak okumaktadır. Örneğin *Yürümek* adlı kitabında Thoreau şöyle demektedir: "İnsanın bir toplumun üyesinden çok Doğa'nın bir sakini ya da ayrılmaz bir parçası görmeye meraklı söyleyeceklerim." THOREAU, Henry David: *Yürümek, Selçuk Işık (Çev.)*, Can Yayınları, 2019, s.11; Bireyi ön plana alan Locke başta olmak üzere bu tarz liberal düşüncelerin tam karşısında ise Aristoteles başta olmak üzere toplumu ön plana alan düşünceler bulunmaktadır. Aristoteles'e göre insan doğası gereği siyasal bir hayvandır (*zoon politikon*). ARİSTOTELES: *Politika, Mete Tunçay (Çev.)*, Remzi Kitabevi, 1975, s.9; Yine liberal düşünce sahiplerinin yer yer sahiplenmeye çalıştıkları Rousseau da aslında Locke başta olmak üzere bireyi merkeze alan liberal düşüncelerin tam karşısına oturmaktadır. Aynı isimle (*Toplum Sözleşmesi*) kaleme almış olduğu kitabında Rousseau, genel iradeyi yanılmaz olarak görmekte ve genel irade olarak adlandırdığı toplumun iradesini bireyin üstünde konumlandırmaktadır. Rousseau'ya göre toplum, bireyden önce gelir ve muhalif görüşte kalan bireylerin bile iyiliğini (onların kendilerini düşünebildiklerinden daha fazla) düşünür. ROUSSEAU, Jean-Jacques: *Toplum Sözleşmesi, Vedat Günyol (Çev.)*, İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s.26 vd.

<sup>21</sup> RAWLS, John: *A Theory of Justice*, The Belknap Press of Harvard University Press, Massachusetts, 2005, s.364; Rawls, bu tanımlı yaparken H. A. Bedau'nun sivil itaatsizlik tanımını takip etmiştir. O makalesinde Bedau şöyle demektedir: "Sivil itaatsizlik; yasadışı olan (ya da bu eylemlerde bulunulanlar ve o sırada eylemleri bastırılanlarca yasa dışı olduğu varsayılan), açıkça sergilenen (kaçamakça ya da gizlice değil), şiddet içermeyen (kasten ya da taksirle kişilere ve mülkiyetlere zarar verme amacı olmadan), vicdani olarak (dürtüsel, düşüncesiz vb. şekillerde değil), hukukun üstünlüğünü çerçevesinde (hükümeti düşürmeyi amaçlayan özel durumu istisna olarak sayarsak, itaatsizliğin parçası olunan davranışlara karşılık gelen yasal yaptırımları kabul ederek) yapılan ve bazı yasaları ya da hükümetin (veya bazı devlet görevlilerinin) politikalarını engellemek ya da protesto etmek (ya da mevcut olmayan bir yasal düzenlenimin yapılmasını sağlamak) amacıyla yapılan eylemlerdir." BEDAU, Hugo Adam: "On Civil Disobedience", *Journal of Philosophy*, 58, 1961, s.661; Ancak Joseph Raz'a göre, bu tanımlardaki muğlak yapı, özellikle "yalnızca diğer her şey başarısız olduğunda, son çare olarak" yapılması gerektiği ve "açık bir şekilde, şiddet içermeyen" yapılması gerektiği iddiaları; sivil itaatsizliğin gerçek doğasının anlaşılmadığını göstermektedir. RAZ, Joseph: "Civil Disobedience", *Civil Disobedience in Focus*, Hugo Adam Bedau (Ed.), Routledge, Londra 2002, s.169.

gerekirse şiddetin de bulunabileceği ve Locke'un direnme hakkının sadece pasif direnmeye ya da sivil itaatsizliğe indirgenemeyeceği unutulmamalıdır.

### III. DİRENME HAKKININ TARİHİ GELİŞİMİ

Direnme hakkı, tarih boyunca doğa yasası ya da doğal hak kavramlarıyla sıkı ilişki içerisinde olmuştur. Locke'un siyaset felsefesinin temel taşlarından biri olan ve direnme hakkına da meşruiyet zemini oluşturan doğa yasası, aslında siyasal düşünce tarihinin en eski kavramlarından biridir<sup>22</sup>. Bu nedenle direnme hakkının tarihsel gelişimi, doğa yasası ya da doğal hak kavramlarıyla birlikte ilerlemektedir. Direnme hakkının tartışılması oldukça eski bir konu olmasına rağmen Eski Yunan ve Roma'da ele alınmadığı görülmektedir. Eski Yunan ve Roma'da doğal hukuk ve pozitif hukuk ayrımı yoluna gidilmiş olsa da, direnme hakkı tartışılmamıştır. Ancak Sophokles'in Antigone ve Platon'un Kriton eserleri direnme hakkı bakımından önem arz etmektedir. Özellikle Antigone, kitap boyunca bireysel özgürlükleri savunmaktadır. Burada karşımıza çıkan en önemli nokta, pozitif yasalara başkaldırı esnasında tanrının yani doğal hakların meşruiyet zeminini oluşturmasıdır<sup>23</sup>. Yine Sokrates'in tavrının da pasif direnme olarak nitelendirilmesi mümkündür<sup>24</sup>. Sokrates de Antigone gibi pozitif yasaların üstünde bir hukuka inanmaktadır<sup>25</sup>. Platon'un Kriton adlı eserinde konuştuğu Sokrates, birçok yerde açık bir şekilde çoğunluğun iradesini eleştirmektedir<sup>26</sup>. Burada Sokrates'in asıl söylemek istediği, gerçek doğrunun birçok kişinin söylediğiyle ve o anki insanların iradesiyle ilgili olmadığıdır. Yani yine doğal yasalar ve doğal haklar devreye girmektedir. Bu açıdan, özellikle pasif de olsa bir direnme olarak yorumlanabilecek bu davranışın doğal haklara dayanması açısından, Sokrates'in tavrı önemlidir. Ancak kanaatimizce Sokrates'in tavrı küçük bir sapmadan ibaret olup *Polis*'in ön plana alındığı Antik Yunan'da direnme hakkına karşı çıkmaktadır<sup>27</sup>. Antigone'nin ve Sokrates'in direnmeleri, aktif direnme ve pasif direnme açısından da ilk örnekleri oluşturabilir. Bu iki farklı örneğin direndikleri yasalar karşısındaki tavırları önemlidir. Her ikisi de direnmelerini tanrısal kurallara yani doğal haklara dayandırmaktadır. Ancak Antigone yasalara direnirken şartları bir şekilde tanrısal kurallara peşinden giderken Sokrates doğru olsun ya da olmasın yasaların sonuçlarına itaat etmektedir<sup>28</sup>. Zira pasif direnişini gerçekleştirdiği sırada kendisine verilen idam cezasını kabul eden Sokrates'in erdemli bir şekilde ölüme yürümesi söz konusudur<sup>29</sup>. Burada Sokrates, yasaların sonuçlarına boyun eğmekte ve kendisini cezadan kurtarmaya çalışmamaktadır. Asıl amaç ise barışçıl bir direnişle bir gerilim yaratarak insanları uyandırmak, onları bilinçlendirmek ve en nihayetinde toplumda büyük bir değişim sağlamaktır<sup>30</sup>. Antik dönemde direnme hakkının bir sapma olarak görüldüğü durumlarla ilgili en önemli nokta ise bu durumlarda dayanağın doğal yasa, tanrının kuralları ve doğal haklar olmasıdır. Nişancı, direnme hakkı konusunda çeşitli tartışmalara ilköğretimden itibaren rastlansa da, direnme hakkı üzerine kapsamlı ve tutarlı tartışmaların yapıldığı dönemin aydınlanma dönemine denk geldiğini ifade etmektedir<sup>31</sup>.

Kapanı, direnme hakkının ilk kez Orta Çağ Hristiyan felsefesinde tartışıldığını ifade etmiştir. Hristiyanlığın ilk zamanlarında, her türlü direnme fikri reddedilmiş olsa da Kilise ve Krallar arasında yaşanan iktidar mücadelesiyle direnme hakkı kullanılmıştır<sup>32</sup>. Orta Çağın siyasal düşüncesi kilise-iktidar mücadelesine şahit olurken, çeşitli ayrımlar da yaşanmıştır. Kimileri siyasal güç olan kralın üstünlüğünün yanında olurken, kimileri de Kilise'nin üstünlüğünden yana olmuştur. Ancak her iki iktidarın birbirinden bağımsız olduğunu savunanlar da olmuştur<sup>33</sup>. On ikinci yüzyılda İngiltere'de Salisbury John tarafından, zulümde bulunanların katli ve bu konunun meşruluğu tartışılmış ve desteklenmiştir. Bu konu başka yazarlar tarafından da tartışılmıştır. Salisbury John ve bu konuyu tartışan başka yazarların direnme hakkını bir halk hareketi olarak görmediği yalnızca zulümde bulunanların öldürülmesi bağlamında ele aldıkları görülmektedir<sup>34</sup>. Aslında en özet şekliyle Orta Çağda da direnme hakkının doğal haklara ya da tanrısal kurallara dayandırıldığı söylenebilir. Hatta direnme hakkının çok kısıtlı görülmesinin arkasında da yine aynı sebepler yatmaktadır. Zira tüm iktidarların tanrıdan gelmesi fikri, aslında teolojik temelli bir doğal hak olan iktidar hakkına karşı direnilemeyeceğiyle ilgilidir.

<sup>22</sup> GOUGH, J. W.: John Locke's Political Philosophy: Eight Studies, Oxford University Press, Oxford 1950, s.1.

<sup>23</sup> SOPHOKLES: Antigone, Ari Çokona (Çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, s.1 vd.

<sup>24</sup> KAPANI, Kamu Hürriyetleri, s.302.

<sup>25</sup> ÖKÇESİZ, Sivil İtaatsizlik, s.16.

<sup>26</sup> PLATON: Kriton, Furkan Akderin (Çev.), Say Yayınları, 2017, s.47 vd.

<sup>27</sup> Sokrates'ten çok etkilenmesine rağmen öğrencisi Platon'da direnme hakkı görülmemektedir. Yine Platon'un öğrencisi Aristoteles de direnme hakkına karşı çıkmaktadır. Hatta Aristoteles'e göre insan siyasal bir hayvandır ve insanın ulaşabileceği son nokta *Polis*'tir. ARİSTOTELES, Politika, s.9.

<sup>28</sup> ÇANKAYA, Aylin: "Yasa Üzerine İki Farklı Perspektif: Antigone ve Sokrates", Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, (19), 2015, s.247.

<sup>29</sup> Aslında burada yasanın içeriğiyle yasanın sonucu olan ceza arasında bir ayrıma gidilebilir. "Sokrates haksız yasaya itaat etmemiş (iç tutum) ve onu çiğnemiştir (dış tutum, sonuç). Cezaya itaat etmiş (iç tutum), ceza normunun öngördüğü davranışı izlemiştir (dış tutum, sonuç). Görüldüğü gibi Sokrates haksız yasa karşısında bu yasayı, iki aşamalı: davranış normu ve ceza olarak aldığımızda, itaatsiz bir itaatkârdır." ÖKÇESİZ, Sivil İtaatsizlik, s.21.

<sup>30</sup> "Sokrates nasıl bireylerin mitler ve yarı-doğruların boyunduruğundan kurtulup özgür bir yaratıcı analiz ve nesnel değerlendirme düzeyine çıkabilmesi için gerilim yaratmanın gerekliliğini hissettiyse, biz de toplumda, insanların önyargıların ve ırkçılığın derin karanlığından çıkıp anlayış ve kardeşliğin engin seviyesine yükselmesi için şiddete başvurmamanın ısrarcı insanlara olan ihtiyacı anlamalıyız." KING, Martin Luther, "Birmingham Hapishanesi'nden Mektup", Ezgi Göç (Çev). Cogito, (67), 2011, s.19.

<sup>31</sup> NİŞANCI, s.30-31.

<sup>32</sup> KAPANI, Kamu Hürriyetleri, s.302.

<sup>33</sup> GÖZE, Ayferi: Siyasal Düşünceler ve Yönetimler (Siyasal Düşünceler), 6.B, Beta Yayınevi, 1993, s.76-77.

<sup>34</sup> KAPANI, Kamu Hürriyetleri, s.303.

Orta Çağın siyasal düşüncesinde insana değer atfedilmesinin yanında feodal yapının meydana gelmesiyle, iktidarın mutlaklığında yaşanan parçalanma ve sınırsız iktidar düşüncesinin yok olması oldukça dikkat çeken gelişmelerdir<sup>35</sup>. Orta Çağın siyasal düşüncesinde Aquinolu Thomas Hristiyanlığın ilkeleriyle Aristoteles'in düşüncelerini bağdaştırmaya çalışmış<sup>36</sup>, iktidarın sınırlandırılması yolunda önemli gelişmeler kaydetmiştir. Aquinolu Thomas'ın nihai hedefi zalim ve keyfi iktidarlara engellemek olmuştur. Bu yolda da öncelikle iktidarı ilahi kanunlarla sınırlamaya çalışmış, iktidarın kaynağının Tanrı'dan geldiğini ancak ne şekilde kullanılacağına Tanrı tarafından belirtilmediğini ileri sürmüştür<sup>37</sup>.

Aquinolu Thomas'ın siyaset felsefesinde baskıcı iktidar uygulayıcılarının öldürülmesi düşüncesi yer almaz ancak iktidarı zorla ele geçiren ya da baştan meşru yollarla iktidarı ele geçiren ve sonradan baskıcı bir anlayışa bürünen iktidara karşı halkın direnme hakkı bulunmaktadır<sup>38</sup>. Aquinolu Thomas iktidarın meşruiyeti konusunu iktidarın ele geçirilişi ve kullanılışı biçimine göre değerlendirdiği görülmektedir. Bu değerlendirmede, gerek iktidarın ele geçirilişi sırasında gerekse de kullanılışı sırasında toplumun ortak iyiliği ve adaleti düşüncesinden uzaklaşarak meşruiyetini yitiren iktidara karşı koyan yönetilenler değil, bu duruma neden olan yöneticiler suçludur<sup>39</sup>. İktidarın kökeninde meşruluk arayışında olan Aquinolu Thomas'a göre gasp yoluyla iktidarı ele geçirenlere itaat edilmemelidir, ancak bu yolla iktidara gelenler yönetilen sınıfla onayını alırlarsa meşruiyet kazanmış olacaktır<sup>40</sup>.

Reform hareketinin yaşandığı dönemde de direnme hakkının gündeme geldiği görülmektedir. Ancak reform hareketinin öncülerinden olan Martin Luther krallara karşı direnme hakkını meşru görmediğini, ayaklanma çıkaran kimselere haklı olmaları halinde dahi karşı olacağını ve ayaklanmalar karşısında haklı olmasalar bile seküler iktidar sahiplerinden yana olacağını ifade etmiştir<sup>41</sup>. Reformun diğer öncüsü Jean Calvin de Luther gibi direnme hakkına karşı bir tavır sergileyerek yöneticilere boyun eğilmesi gerektiği fikrini savunmuştur. Calvin'e göre yöneticilerin iktidarına boyun eğmek, Tanrı'ya da itaatin bir gereğidir<sup>42</sup>. Reform hareketinin öncülerinin direnme hakkını desteklemektense iktidara boyun eğmekten yana olma tavırlarının aksine, daha sonraki Protestan yazarlar direnme hareketinden yana olmuşlardır. Çünkü Protestanlar, Katolik iktidar sahipleri tarafından baskıya maruz kalmışlardır. Bu baskı konusunda Saint Barthelemy katliamı önem arz etmektedir. bu katliamdan sonra direnme hareketi baş göstermiş ve baskı ve zulme karşı her türlü direnmenin meşruiyeti savunulmuştur<sup>43</sup>. Barthelemy katliamından sonra, Protestanların aktif direnmeyi tercih ederek direnme hakkının hukuki dayanaklarını oluşturmaya çalıştıkları görülmektedir<sup>44</sup>.

Bir Rönesans düşünürü olan Etienne La Boetie de insanların neredeyse kulluk şeklinde nitelendirilebilecek olan iktidara itaatlerinin sebebini araştırmıştır. İnsanın doğal yapısının özgürlükten yana olduğunu ifade eden La Boetie, köleliği tembellek ve alışkanlık kavramlarıyla açıklamaya çalışmıştır. İnsanların iktidara itaat etmelerinin sebebini korku da olamayacağını ifade etmiştir<sup>45</sup>. La Boetie keyfi yönetim uygulayanların iktidarı seçimle, zor kullanarak ya da veraset yoluyla elde ettiklerini ifade ettikten sonra, bu üç halde de iktidarın kötüye kullanıldığına vurgu yapmış ve baskıcı yönetimi elinde bulunduran kişinin konumunu sağlamlaştırmak için, her türlü olanaktan faydalanacağını belirtmiştir<sup>46</sup>. İktidarı tek başına elde tutan kişinin baskıcılığından söz eden La Boetie, yazılarında halkı açıkça isyana davet etmektedir. Direnme hakkı konusunda on altıncı yüzyıldaki yazarların direnme hakkının meşru olduğu yönündeki görüşleri ve direnme hakkını savundukları, ele aldığımız yazarlar tarafından ortaya konulmaktadır<sup>47</sup>.

Kilise ile krallar arasında gerçekleşen iktidar mücadeleleri ve din savaşları sonrasında direnme hakkı uzun süre pek tartışılmamıştır. Ancak on yedinci yüzyılın sonlarına gelindiğinde direnme hakkı yeniden güncellik kazanmıştır. Direnme hakkı artık seküler iktidar yapısında da kendini göstermiştir. Bu kez de mutlak iktidar sahipleri ve halk arasında direnme hakkı gündeme gelmiştir<sup>48</sup>. On yedinci yüzyılda monarşinin keyfi uygulamalarına karşı geliştirilen çabalar doğal hukuk kuramıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Doğa olaylarının açıklanması sırasında nasıl akıl yoluyla hareket ediliyorsa, siyasal olayların açıklanmasında da insan aklından yararlanılabileceği kabul edilmiştir<sup>49</sup>. On yedinci yüzyılda doğal hukuk anlayışı Tanrı ile olan bağlantıyı koparmış ve doğrudan insanın aklından kaynaklanmıştır. Sosyal sözleşme görüşü doğal hukuk anlayışının temelini oluştururken, bireyin doğuştan sahip olduğu vazgeçilmez, zamanaşımı ile de kaybedilemeyen haklar baskıcı yönetimlere karşı geliştirilen direnme hakkının da temelini oluşturmaktadır<sup>50</sup>.

<sup>35</sup> KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s.22-23

<sup>36</sup> GÖZE, Siyasal Düşünceler, s.79.

<sup>37</sup> KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s.24.

<sup>38</sup> KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s.303.

<sup>39</sup> GÖZE, Siyasal Düşünceler, s.84.

<sup>40</sup> ZABUNOĞLU, Yahya Kazım: (Bir Hukuk ve Siyasal Bilim Problemi Olarak) Devlet Kudretinin Sınırlandırılması, AÜHF Yayınları, 1963, s.39.

<sup>41</sup> NİŞANCI, s.47.

<sup>42</sup> NİŞANCI, s.47.

<sup>43</sup> KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s.303.

<sup>44</sup> GÖZE, Ayferi: "Onaltıncı Yüzyıl Düşünürlerinde Baskıya Karşı Direnme" (Onaltıncı Yüzyıl), İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 34(1-4), 1968, s.244.

<sup>45</sup> La Boetie'den aktaran NİŞANCI, s.49.

<sup>46</sup> GÖZE, On Altıncı Yüzyıl, s.251.

<sup>47</sup> GÖZE, On Altıncı Yüzyıl, s.253-277.

<sup>48</sup> KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s.303-304

<sup>49</sup> GÖZE, On Yedinci ve On Sekizinci Yüzyıl, s.49.

<sup>50</sup> GÖZE, On Yedinci ve On Sekizinci Yüzyıl, s.50.

Bu dönemde öne çıkan yazarlardan Grotius, iktidar konusunda yaptığı tartışmalarda bireylerin egemenlik haklarını bir kimseye süresiz olarak devretmesinin mümkün olduğunu ileri sürse de yönetici konumunda bulunan kişinin iktidarının sınırsız olmadığını ve doğal hukuka bağlı olması gerektiğini ifade etmiştir. Grotius bireylerin direnme hakkına yönelik olarak ikili bir ayırım yapmıştır. Yaptığı ikili ayırım iktidarın meşru bir yoldan elde edilmesi ile meşru olmayan yoldan elde edilmesi hali arasındadır. İktidarı meşru bir biçimde ele geçiren yöneticinin doğal hukuka aykırı buyruklarının olması halinde bunlara itaat edilmemesi gerekir, ancak bu durum aktif bir direnme değil pasif bir direnme şeklinde gerçekleşmelidir. Yine de yönetici doğal hukuk kurallarına uygun hareket etmekle birlikte bireylere kötü muamelede bulunuyorsa, bireylerin kötü muamelede bulunan yöneticiye katlanmaları gerekmektedir. Grotius'a göre gücü sözleşmeden kaynaklanan, meşru iktidara karşı bireylerin direnme hakkı bulunmamaktadır<sup>51</sup>. Fakat Grotius'un bu görüşüne rağmen son çare olarak bireylerin direnme hakkının bulunduğu kabul edilmektedir. Bu kabul de sözleşmede iktidarın sahibi olan yöneticinin bireylere tâbi olacağı koşulu yer alıyorsa mümkündür<sup>52</sup>. On yedinci yüzyılda çağdaş direnme hakkı savunucuları arasında Locke'ta bulunmaktadır, ancak Locke'un görüşlerine alt başlıklarda yer verileceğinden sadece adından söz etmekle yetiniyoruz.

On sekizinci yüzyıla gelindiğinde ise siyasal doktrinin direnme hakkı konusunda çok fazla tartışma yapıldığı görülmektedir<sup>53</sup>. On sekizinci yüzyıl düşünürlerinden Rousseau'nun toplum sözleşmesi anlayışında direnme hakkına yer vermemesi oluşturduğu kurgunun doğal bir sonucudur. Çünkü Rousseau'ya göre bütün iktidar genel iradede bulunmaktadır<sup>54</sup>. Toplum sözleşmesinin oy birliğiyle gerçekleştiğini ifade eden Rousseau, genel iradenin tanımlanmasını toplum sözleşmesi içinde yapmıştır. Bu tanıma göre genel irade aşağıdaki gibi ifade edilmektedir<sup>55</sup>:

“Biaraya gelen bir çok insan kendilerini tek bir beden (bir bütün) olarak algıladıkları sürece, tek bir iradeleri vardır ve bu irade bütünü korumasına ve genel gönencin sağlanmasına yöneliktir. Devletin bütün üyelerinin değişmez iradeleri geneldir.”

Genel irade sadece toplumun üyelerinin iradelerinin toplamı değil aynı zamanda onların üstünde olan kolektif bir iradedir<sup>56</sup>. Kanunlar genel iradenin işlemleridir, yani yasama gücü halkın elinde bulunur. Yasaların içeriği de ortak iyilik ve genel çıkardan meydana gelmektedir. Genel irade yanılmadığı gibi, aynı zamanda kamu çıkarı açısından doğru ve iyi niteliktedir<sup>57</sup>. Tüm bu nedenlerle de toplumun hukuka aykırı yasama işlemleri yaparak kendi kendine baskı yapması mümkün değildir ve genel iradeyi yansıtan toplumun kendisine karşı ayaklanması da mümkün değildir. Yani Rousseau'nun toplum anlayışında azınlıklara yer olmadığı gibi direnme hakkına da yer yoktur<sup>58</sup>.

Montesquieu'nün de direnme hakkı konusunda bir tartışma yapıldığı görülmektedir. Montesquieu despotik yönetimlerin ve iktidarın kötüye kullanımının önlenmesini sağlayacak bir sistem oluşturmaya çalışır ve baskıyı ortadan kaldıran bu sistemin kuvvetler ayrılığı prensibine dayanması gerektiğini ileri sürer. Yasama, yürütme ve yargı erklerinin farklı ellerde bulunması ve üçü arasında görev ayrılığının bulunması baskı ve zulümü engellediği gibi siyasal özgürlüklerin de güvencesini sağlar. Böylece iktidarın iktidarı durdurması yoluyla iktidarın kötüye kullanımı önlenmiş olur<sup>59</sup>.

Çağdaş doktrine bakıldığında ise devletin üstünde ve devletin dışında bir hukuk varsayımını kabul edenlere göre direnme konusu hukukun sınırları içinde bulunan bir sorundur ve özgürlüklerin korunması amacıyla direnme yoluna başvurulur. Bu görüşü destekeyenlerden biri olarak da Duguit karşımıza çıkmaktadır. Duguit, hukukun dışına çıkan hareketlere maruz kalan bireyin bu duruma karşı koyma hakkının bulunduğunu ifade etmektedir<sup>60</sup>. Duguit'ye göre yöneticilerin hukuka uygun olmayan kararlarına ve buyruklarına itaat etmeme ve baskıcı iktidarı ortadan kaldırmak amacıyla ayaklanma gerçekleştirme bireylerin hukuka uygun davranışları arasında yer almaktadır. Çünkü bu tür bir hareket baskıcı ve meşruiyetini kaybetmiş bir iktidara karşı gerçekleştirilmektedir ve amacı hukukun yeniden tesis edilmesi ve hukukun üstünlüğünün sağlanmasıdır<sup>61</sup>. Duguit ile benzer bir biçimde Burdeau da direnme hakkını, yöneticilerin gücünü sınırlayan ve bireylerin hak ve özgürlüklerini güvence altına alan bir araç olarak ifade etmiştir. Burdeau'ya göre direnme hakkı, kurumsallaşmış hukukun işlememesi halinde başvuru kurumsallaşmamış bir yoldur<sup>62</sup>. Martin Luther King'e göre; kurumsallaşmış hukuk içindeki yetki sahipleri hiçbir şekilde müzakereye açık değilse ve fakat birileri bu düzenin yarattığı önyargılardan büyük zarar görüyorsa; doğrudan eyleme geçip barışçıl bir direnme gösterme, bir gerilim yaratarak müzakereyi mümkün kılacak yegâne yoldur<sup>63</sup>.

Direnme hakkını hukuk çerçevesinde değerlendirenler olduğu gibi, direnme hakkının hukuk çerçevesinde değerlendirilemeyeceği düşüncesinde olan yazarlar da bulunmaktadır. Bu yaklaşıma göre

<sup>51</sup> GÖZE, On Altıncı Yüzyıl, s.51 vd.

<sup>52</sup> GÖZE, On Altıncı Yüzyıl, s.52.

<sup>53</sup> KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s.304.

<sup>54</sup> KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s.304.

<sup>55</sup> AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali: Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler (Sokrates'ten Jakobenlere), İletişim Yayınları, 2011, s.583-584.

<sup>56</sup> KAPANİ, Münci: Politika Bilimine Giriş (Politika), 17.B, Bilgi Yayınevi, 2005, s.71.

<sup>57</sup> AĞAOĞULLARI, Sokrates'ten Jakobenlere, s.587-588.

<sup>58</sup> KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s.305.

<sup>59</sup> AĞAOĞULLARI, Sokrates'ten Jakobenlere, s.559-561.

<sup>60</sup> DUGUIT, Leon: Kamu Hukuku Dersleri. Süheyb Derbil (Çev.), AÜHF Yayınları, 1954, s.138.

<sup>61</sup> KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s.305-306.

<sup>62</sup> KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s.306.

<sup>63</sup> KING, s.18.

direnme hakkı siyasal bir sorun olduğu için<sup>64</sup> hukukun sınırları içinde değerlendirilmesi mümkün değildir. Ancak yapılan bu değerlendirme bireylerin maruz kaldığı baskı karşısında sessiz kalmaları gerektiği anlamına gelmemektedir. Her ne kadar hukuk direnme hakkını düzenlemese de siyasal ve hukuki argümanlarla aktif ve pasif direnmenin olması mümkün olduğu gibi bu açıdan meşrudur da. Ancak pozitif hukukun bu konuyu düzenlemesi mümkün değildir<sup>65</sup>.

Sonuç olarak direnme hakkının tarihsel gelişimin arkasında hem Antik Dönem’de hem Orta Çağ’da hem de Aydınlanma sonrası süreçte hep doğal hak kavramının şu ya da bu şekilde bulunduğu görülmektedir. Tabii ki Orta Çağda teolojik temelli olan bu doğal hak görüşü Aydınlanma dönemiyle birlikte akıl temelli bir doğal hak görüşüne dönüşmüştür. Fakat Locke’ta görüldüğü üzere direnme hakkının meşrulaştırılması, her zaman doğal hak kavramı ile yapılmaya çalışılmıştır.

#### IV. DİRENME HAKKININ YER ALDIĞI POZİTİF HUKUK METİNLERİ

Direnme hakkının kökenini her ne kadar eskiye götürebilsek de, bireylere pozitif hukuk metinlerinde direnme hakkının tanınmasına ilk kez 4 Temmuz 1776 tarihli Amerikan Bağımsızlık Bildirgesinde rastlanmaktadır<sup>66</sup>. İnsanların devredemeyeceği doğal haklarının bulunduğu ifade edilen bildirmede “Hükümetler, fertlerin hayat, hürriyet ve mutluluğa erişmek gibi tabii ve devredilemez haklarını sağlamak için kurulmuştur; eğer bir hükümet, bu kuruluş amacını yıkıcı bir yön tutacak olursa, halk onu değiştirmek veya devirmek hakkına sahiptir” ilkesi bulunmaktadır ve bu ilke daha sonra Amerikan anayasalarına da yansıtılmıştır<sup>67</sup>.

Amerikan Bağımsızlık Bildirgesinden sonra direnme hakkının daha kapsamlı bir biçimde ifade edildiği pozitif hukuk metni 1789 tarihli Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisidir. Bu bildiri, halk hareketi tarafından gücünü kaybetmiş bir iktidara dayatılan ve gerek Avrupa gerekse dünyaya örnek niteliği taşıyan ilk metindir<sup>68</sup>. Bildirinin başlangıcında insanlığın başına gelen olumsuz olayların sebebi insan hakları konusuna yeterince eğilinmemesi olarak gösterilmiştir. Buna ek olarak insanların zamanaşımı ile yitirilmeyen ve başkasına devredilemeyen haklarının olduğunun herkes tarafından bilinmesi halinde baskıcı yönetimlerin engellenebileceği ifade edilmiştir. Bu nedenle de bildiride insanların sahip oldukları hak ve özgürlüklerin neler olduğuna yer verilmiş ve bunların ihlali halinde uygulanacak olan yaptırımlar da belirtilmiştir<sup>69</sup>. Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisinde direnme hakkı öteki insan haklarının bir sonucu olarak ifade edilmiş ve bu ifadeden sonra hükümetin halkın haklarını çiğnediği zaman direnme hakkının hakların en kutsalı ve ödevlerin en gerekli olduğu hüküm altına alınmıştır. Bu belgeden sonra hiçbir resmi belgede direnme hakkı bu kadar açık ifade edilmemiştir<sup>70</sup>.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında direnme hakkı önemli bir hal almıştır. Ancak bu dönemde direnme hakkı açık bir biçimde değil dolaylı olarak ifade edilmiştir. İnsan Hakları Evrensel Bildirisinde direnme hakkına açık ve kesin bir şekilde yer verilmesi fikri reddedilmiş başlangıç kısmında ise insanların zulüm ve baskıya karşı son çare olarak ayaklanmaya mecbur kalmaması için insan haklarının korunması zorunluluğundan bahsedilmek suretiyle dolaylı bir şekilde direnme hakkına yer verilmiştir<sup>71</sup>.

1961 Anayasası’nın başlangıç kısmında direnme hakkının açıkça ifade edildiği ve direnme hakkının kullanıldığı belirtilmektedir<sup>72</sup>. Direnme hakkının ifade edildiği 1961 Anayasası’nın başlangıç kısmı “...Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak 27 Mayıs 1960 Devrimini yapan Türk Milleti...” şeklindedir. Her ne kadar direnme hakkı 1961 Anayasası’nın başlangıç kısmında yer alsada temel hak ve özgürlükler bölümünde bir hak olarak sayılmamış, dolaylı bir şekilde yer verilmiştir. Anayasanın başlangıç kısmında devamla vatandaşlar direnme hakkını kullanmaktan çok direnme hakkını kullanmaya gerek kalmayacak bir şekilde anayasanın uygulanması konusunda uyanık olmaya davet edilmiştir<sup>73</sup>.

#### V. JOHN LOCKE’UN SİYASET FELSEFESİ

John Locke, siyaset felsefesini büyük oranda toplum sözleşmesinde iddia ettiği düşünceleri temelinde oluşturmuştur<sup>74</sup>. Ancak onun felsefesine bir bütün olarak bakıldığında, genel felsefi anlayışının, siyaset felsefesinde de büyük etkisi olan, empirisizm üzerine kurulu olduğu görülmektedir. Bu nedenle Locke’un siyaset felsefesi incelenirken, öncelikle onun genel felsefesi anlaşılmalıdır. Locke’un genel felsefesi ele alındığında iki dikkat çekici özellik karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan ilki dogmatik düşüncüyü eleştirmesi, ikincisi ise burjuva felsefesinin temellerini atmasıdır. İnsan zihninde bilgilerin *a priori* olarak var olduğu

<sup>64</sup> JEZE, Gaston: “Ferdî Hürriyetler”, Mukbil Özyörük (Çev.). Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 3 (1-4), 1946, s.223.

<sup>65</sup> KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s.306.

<sup>66</sup> GÖZE, Ayferi: “Baskıya Karşı Direnme Hakkının Kabul Edildiği Pozitif Hukuk Metinleri ve Anayasalar” (Baskıya Karşı Direnme), İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 36(1-4), 1971, s.33; Amerikan Bağımsızlık Bildirisi John Locke’un öğretileri doğrultusunda şekillenmiştir. Mülkiyet hakkının dokunulmazlığı, sınırlı iktidar anlayışı, bireylerin dokunulamaz haklarının olması, direnme hakkı Locke’çu bir bakış açısının yansımasıdır. EBENSTEIN, William: Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri, İsmet Özel (Çev.), 2.B, Şule Yayınları, 2001, s.231.

<sup>67</sup> KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s.307.

<sup>68</sup> AKAL, Cemal Bali: Devlet Kuramı, Dost Kitabevi, 2000, s.166.

<sup>69</sup> GÖZE, Baskıya Karşı Direnme, s.34.

<sup>70</sup> KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s.307-308.

<sup>71</sup> KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s.308.

<sup>72</sup> KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s.309.

<sup>73</sup> KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s.309-310.

<sup>74</sup> ZABUNOĞLU, H. Gökçe: “Toplum Sözleşmesi Bağlamında John Locke’un Devlet Anlayışı” (Locke’un Devlet Anlayışı), İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 7(2), 2016, s.451.



düşüncesine karşı çıkan Locke, insanın deneyimlerle bilgi sahibi olduğunu belirtir<sup>75</sup>. Locke, bütün bilgilerin deneylere dayandığı iddiasını sunmak için alanı temizlemek ve adeta “beyaz kağıt” (*white paper, tabula rasa*) oluşturmak üzere doğuştan ideler ve doğuştan önermeler öğretilerini yıkmayı zorunlu görmekte ve Descartes’e sert bir şekilde karşı çıkmaktadır<sup>76</sup>. Aslında dikkatli bir okumayla Locke’un bu empirist bilgi felsefesinin, toplum sözleşmesi teorisi başta olmak üzere tüm siyaset felsefesine temel oluşturduğu görülebilir<sup>77</sup>. İşte bu nedenle Locke’un *tabula rasa* düşüncesinin ve bilgilerin deneyimler sonucunda oluştuğu fikrinin altı çizilmelidir. Örneğin Locke, tarihi yine aynı boş levha üzerine deneyimlerin işlenmesi suretiyle okumaktadır. Locke’a göre tarih, sadece ve sadece “deneyimler ve gözlemler” ile, yani tarihsel olguların birbirine eklenmesi ile ilerlemektedir<sup>78</sup>. Dikkat edilecek olursa insanın, toplumun, devletin ve diğer şeylerin bir doğası olduğu fikri ya da belirlemeci bir felsefeyle tarihin önceden belirlenmiş bir çizgide ilerlediği düşüncesi Locke’un genel felsefinde tutarlı bir şekilde reddedilmektedir. Tamamen tutarlı görünen bu fikirlerini Locke, bir yere kadar etik ve siyaset felsefesinde de sürdürmeye çalışmaktadır. Ancak bunu tam anlamıyla başaramayan Locke, birçok noktada çelişkilere düşmektedir. Örneğin aynı tutarlılıkla devam etseydi Locke’un etik anlamda evrensel bir ahlak kuralı yerine ahlaki göreceliği savunması beklenirdi. Zira boş bir levha olarak başlayan tarih şüphesiz ki dünyanın her yerinde farklı şekillerde ilerlemiş ve her toplumda da farklı ahlak kuralları oluşmuş olurdu. Ancak Locke’un ahlak açıklaması, ahlaki görecelik ile tanrısal evrensel buyruğun çelişkili bir sentezinden oluşmaktadır<sup>79</sup>. İlginçtir ki Locke, en büyük çelişkileri siyaset felsefesi alanında yaşamaktadır. İlk olarak Locke, doğa yasasından (*law of nature*) “bir gerçek” olarak bahsederken onu, insanın doğasına sıkı sıkıya bağlı olan evrensel ve değişmez bir yasa olarak görmektedir<sup>80</sup>. Diğer taraftan Locke, siyasi iktidarı önceki dönemlerde doğal görenlere karşı çıkmaktadır. Locke siyasi iktidarı bireye ve bireylerin iradesiyle oluşturulan toplum sözleşmesine dayandırarak meşrulaştırmaktadır. Toplum sözleşmesi kuramını oluştururken de doğa durumundan hareket eden Locke, yine doğal yasalardan hatta teolojik kabullerden yararlanmaktadır<sup>81</sup>. Locke, devlet öncesinde tarihsel kayıtlar tutulmadığı için o döneme dair bilgilere ulaşamayacağını söyleyen ama diğer taraftan tarih öncesi insana dair çok fazla varsayımsal bilgi veren ve bu bilgilere dayanarak yine varsayımsal bir toplum sözleşmesi teorisi ortaya koyan bir isimdir. Bu bakımdan Locke için, toplum sözleşmesi ve bundan önceki insan yaşamı bakımından tutarlı bilgiler verdiğini söylemek zordur<sup>82</sup>. Sonuç olarak Locke’un siyaset felsefesi, temelde epistemolojide kabul ettiği empirizme dayanmakla birlikte birçok çelişki barındırmaktadır.

Locke, siyaset felsefesi anlayışını, yazdığı “Hükümet Üzerine İki İnceleme” adlı eserinde ortaya koymaktadır. Birinci İnceleme’de Locke dönemin yazarlarından Sir Robert Filmer’in insanların siyasal açıdan eşitsizliğini savunduğu “Patriarcha”<sup>83</sup> adlı kitabına karşı argüman üretmekte<sup>84</sup>, insanların doğa durumunda eşit olduğunu savunmaktadır<sup>85</sup>. Filmer’in mutlak monarşi anlayışına göre hiçbir birey özgür doğmaz<sup>86</sup>. Aynı dönemde Locke gibi bir sosyal sözleşmeci olan Thomas Hobbes Leviathan adlı eserinde, doğa durumunda yaşayan insanların egemen bir iktidar yaratma ve egemene mutlak yetkiler verme konusunda anlaştığını ifade eder. Hobbes’un iktidarı sınır tanımayan bir iktidardır. Yönetilenlerin egemenin iktidarına itaat etmeleri gerekmektedir. Aksi takdirde yönetilenler güvenliğin bulunmadığı doğa durumuna

<sup>75</sup> ŞENEL, Alaeddin: Siyasal Düşünceler Tarihi- Tarihöncesinde, İlkçağda, Orta Çağda ve Yeniçağda toplum ve Siyasal Düşünüş, Kısaltılmış ve Gözden Geçirilmiş 3. Basım, Bilim ve Sanat Yayınları, 2011, s.366.

<sup>76</sup> Her ne kadar Locke, özel olarak bir yazar ismi vermemişse de onun yeldeğirmenlerine saldırdığı düşünülmemelidir. Bütün idelerin doğuştan olduğu sonucuna varan Descartes, Locke’un hedef tahtasındaki isimdir. LOCKE, John, İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme, Vehbi Hacıkadiroğlu (Çev.), Ara Yayıncılık, 1992, s.15 vd.; Locke, boş bir şekilde dünyaya gelen zihnin fikirleri nasıl oluşturduğunu açıkladığı ünlü anlatımında bu kavramı, *tabula rasa* kavramını kullanmıştır. WOLIN, Sheldon S.: Tocqueville Between Two Worlds: The Making of a Political and Theoretical Life, Princeton University Press, Princeton 2001, s.41; *Tabula rasa*’nın kökeni ise Aristoteles’in *grammateion* kavramını *tabula rasa* şeklinde tercüme eden Albertus Magnus’a dayanmaktadır. DUSCHINSKY, Robbie: “Tabula Rasa and Human Nature”, *Philosophy* 87(4), 2012, s.512.

<sup>77</sup> Locke, İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme kitabında, aslında siyaset felsefesindeki ve diğer tüm felsefi alanlardaki sorunları çözebilmek için öncelikle bilgi felsefesi alanında (epistemoloji) sağlam bir temel atılması gerektiğini belirtmektedir. FORSTER, Greg: John Locke’s Politics of Moral Consensus, Cambridge University Press, New York 2005, s.40.

<sup>78</sup> ANSTEY, Peter R.: “Locke on Method in Natural Philosophy”, *The Philosophy of John Locke*, Peter R. Anstey (Ed.), Routledge Press, London 2003, s.26.

<sup>79</sup> COLMAN, John: “Locke’s Empiricist Theory of the Law of Nature”, *The Philosophy of John Locke*, Peter R. Anstey (Ed.), Routledge Press, London 2003, s.108.

<sup>80</sup> COLMAN, John: *Locke’s Empiricist Theory*, s.109.

<sup>81</sup> ÇİLİNGİR, Lokman: “Locke’un Toplum Sözleşmesi Kuramı”, *Temaşa Felsefe Dergisi*, (11), 2019, s.35.

<sup>82</sup> ZABUNOĞLU, Locke’un Devlet Anlayışı, s.442.

<sup>83</sup> Kitapta Kralın yetkilerine ilişkin olarak keyfi yönetim konusunda Tanrısal bir hakka sahip olduğu ifade edilmiştir. Bu kitaptaki görüşleri çürütmek üzere Locke dışında Tyrell de görevlerini kaleme almıştır. WOOLHOUSE, Roger: John Locke, Akın Terzi (Çev.), I.B. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s.210.

<sup>84</sup> Locke’un mutlakiyet yapısını eleştirme düşüncesine sahip olması bağlamında Hobbes yerine Filmer’i tercih etmesinin sebebi olarak Filmer’in o dönemde Kralçılar arasında popüler olması gösterilmektedir. Carpenter’dan aktaran AKİPEK, İlhan: “John Locke’un Siyasi Fikirleri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10(1-4), 1953, s.258.

<sup>85</sup> AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali/ÇULHA ZABCI, Filiz/ERGÜN, Reyda: *Kral Devletten Ulus Devlete (Kral Devlet)*, İmge Kitabevi, 2009, s.162-163.

<sup>86</sup> LOCKE, John: *Hükümet Üzerine Birinci İnceleme (Hükümet Üzerine)*, Fahri Bakırcı (Çev), Kırılgaç Yayınevi, 2007, s.2; Filmer’in, yönetim yetkisini Tanrıdan alan yöneticilere halkın itaat etmek zorunda olduğunu ifade ettiği ve yöneten yönetilen ilişkisini mülkiyet ilişkisine indirmediği görülmektedir. DUHN, John: *Düşüncenin Ustaları-Locke, Fatoş Dilber (Çev.)*, 1. Basım, Akdeniz Yayıncılık, 2008, s.62; “Monarşiden başka yönetim şekli yoktur, ataerkil monarşiden başka monarşi çeşidi yoktur, mutlak ve keyfi bir ataerkil monarşiden başka ataerkil monarşi yoktur, tiranlıktan başka yönetim şekli yoktur ve insanlar doğal olarak özgür doğmazlar” diyen Filmer, açıkça doğal özgürlük fikriyle ve insanların özünde özgür olduğu düşüncesiyle alay etmektedir” MARSHALL, John: *John Locke Resistance, Religion and Responsibility*, Cambridge University Press, New York 1994, s.113.

geri döneceklerdir<sup>87</sup>. Locke'un felsefesinde en önemli konumda olan mülkiyet hakkı, Hobbes'ta devlet tarafından bahsedilen bir hak olarak görülmektedir. Buna karşılık Locke, insanların doğal haklarını koruma altına almak amacıyla devleti kurduklarını iddia etmektedir, ki bu hakların başında da mülkiyet hakkı gelmektedir. Yani Locke'a göre mülkiyeti devlet yaratmamıştır aksine, devlet doğal hak olan mülkiyetin korunmasını sağlamak amacıyla kurulmuştur<sup>88</sup>.

Locke'un siyaset teorisi ise Filmer'dan ve Hobbes'tan farklı olarak meşru ve sınırlandırılmış bir siyasal iktidara dayanmaktadır. Siyaset teorisini ortaya koyduğu kuramında mutlak monarşi eleştirisi yapmakla birlikte, anayasal parlamenter sistemi ve hukuk devleti ilkesinin savunuculuğunu yaparak siyasal liberalizmin temellerini atmaktadır<sup>89</sup>.

Diğer sosyal sözleşmecilerde olduğu gibi Locke'un teorisinde ifade ettiği "doğa durumu" kişilere yaptırım uygulayacak otoritenin olmadığı devletsiz toplumu anlatmak anlamında değildir. Locke bu ifadeyi keyfi ve sınırsız yönetimi eleştirmek amacıyla kullanır<sup>90</sup>.

Locke, siyasal iktidarı doğru şekilde anlamak ve onu kaynağından türetmek için, tüm insanların doğada ne durumda olduğunu incelememiz gerektiğini ifade eder ve doğa durumunu doğa yasasının sınırları içinde her şeyi yapma özgürlüğünün bulunduğu bir durum olarak tasvir eder<sup>91</sup>. Mutlak iktidarı eleştirme amacını taşıyan Locke, doğa durumundan tüm insanlar ve tüm yöneticiler için çıkarılacak temel ilkeler ortaya koymaktadır ve bu ilkeler doğa yasası olarak adlandırılmaktadır<sup>92</sup>. Doğa yasasının ta kendisi olarak ifade ettiği akıl, hiçkimsenin başkalarının yaşamına, sağlığına, özgürlüğüne veya mülkiyetine dokunmaması gerektiğini öğretmektedir<sup>93</sup>. Ancak Locke, kendisi bile bu doğal haklar izahının yetersiz kaldığını hissetmektedir. Öyle ki asıl koruma altına almak istediği mülkiyet hakkını, empirist düşüncesi üzerinde temellendirmek amacıyla, emek-mülkiyet ilişkisi içerisinde açıklamaya çalışmaktadır. Zira doğa yasası, farklı zamanlarda farklı yerlerde boş bir levha üzerine sonradan inşa edilmemektedir. Doğa yasası pozitif hukuktan ve bir devlette belli bir zaman diliminde geçerli olan geleneklerden de farklı bir kavramdır ve evrensel nitelik taşımaktadır<sup>94</sup>.

Doğa yasasına göre herkesin doğa yasasını ihlal edenleri cezalandırma hakkı bulunmaktadır. Doğa durumuna göre bir insanın başka bir insan üzerinde iktidarı bulunmaktadır. Ancak bu iktidar sınırsız bir iktidar olmayıp suçluya yaptırım uygulama amacıyla kullanılacak keyfi ve aşırılıkları olmayan bir iktidardır. Başkaları açısından caydırıcılık özelliğinin gerçekleşmesi için, herkesin cezalandırma hakkına sahip olması gerekmektedir<sup>95</sup>. Ancak insanların kendi davalarının yargıcı olması çeşitli sıkıntılar yaratabilmekte, tarafsız ve adil olmalarını engelleyebilmektedir. Bu nedenle de insanların üstünde ceza veren bir otoritenin bulunmaması halinde, cezalandırma yetkisini kullananlar ve suçlular arasında bir savaş hali meydana gelmesi mümkündür. İnsanlar aralarında yapacakları bir anlaşmayla doğa durumunu sonlandırarak bir otoritenin altında siyasal topluma geçerek cezalandırma haklarını siyasal iktidara devredebilirler<sup>96</sup>.

Locke, insanların doğa durumundan çıkmasının nedenini güvenliğe duydukları ihtiyaç olarak ifade etmiştir. İnsanların karşılaştıkları tehlikeler ve duydukları korku, güvenlik ihtiyacını doğurmuş ve bu da siyasal toplumun kurulmasına neden olmuştur<sup>97</sup>. Bireyler, Locke'un mülkiyet olarak ifade ettiği yaşamlarını, özgürlüklerini, mallarını korumak amacıyla sözleşme yapmışlar<sup>98</sup> ve siyasal iktidarın olduğu bir toplumu tercih etmişlerdir. Locke'un burada kastettiği mülkiyet geniş anlamda mülkiyettir. Locke'ta topraklar ve mallar şeklinde anlaşılması gereken mülkiyet ise dar anlamda mülkiyettir<sup>99</sup>. Locke'un mülkiyet kuramı liberal söylem içerisinde önemli bir konuma sahiptir ve bu kuram sivil toplum ve devlet anlayışlarının esasını oluşturmaktadır<sup>100</sup>.

Eşit hakların meydana getirdiği savaş durumunu ortadan kaldırmak için, yasa yapma ve cezalandırma iktidarı devredilmektedir. Bireyler bu hakların devrine toplumun ortak yararı için rıza göstermektedirler. Bu arada Locke'un sosyal sözleşme kuramından kadınların dışlandığını ve yabancıların, akıl zayıflığı olanların, çocukların ve çaresizlerin bu kuramın dışında tutulduğunu ifade etmemiz gerekir<sup>101</sup>.

Siyasal meşruluk konusunda Locke'un özellikle dikkat çektiği kavram "rıza" dır. Doğa durumunda eşit ve özgür olan insanlar kendi rızası olmaksızın başkasının iktidarına tabi kılınmaz<sup>102</sup>. Her ne kadar Montesquieu ile özdeşleştirilse de Locke'un kuramsallaştırdığı bir başka prensip ise kuvvetler ayrılığıdır. Böylece hak ve özgürlükler daha güvenceli bir hale gelecektir. Locke kuvvetler ayrılığı bağlamında

<sup>87</sup> AĞAOĞULLARI/ÇULHA ZABCI/ERGÜN, Kral Devlet, s.163.

<sup>88</sup> GOUGH, John Locke, s.74.

<sup>89</sup> AĞAOĞULLARI/ÇULHA ZABCI/ERGÜN, Kral Devlet, s.163

<sup>90</sup> AĞAOĞULLARI/ÇULHA ZABCI/ERGÜN, Kral Devlet, s.164.

<sup>91</sup> LOCKE, John: Yönetim Üzerine İkinci İnceleme (Yönetim Üzerine), Fahri Bakırcı (Çev.), Ebabil Yayınevi, 2012, s.9; YETKİN, Çetin: Siyasal Düşünceler Tarihi II- Mahiavelli'den XX. Yüzyıla Kadar Avrupa ve Osmanlı- Türk Siyasal Düşüncesi, 3.B, Gürer Yayınları, s.520.

<sup>92</sup> AĞAOĞULLARI/ÇULHA ZABCI/ERGÜN, Kral Devlet, s.165.

<sup>93</sup> LOCKE, Yönetim Üzerine, s.10-11.

<sup>94</sup> AĞAOĞULLARI, Sokrates'ten Jakobenlere, s.485-486.

<sup>95</sup> LOCKE, Yönetim Üzerine, s.11-12.

<sup>96</sup> GÖZE, Siyasal Düşünceler, s.152.

<sup>97</sup> GÖZE, Siyasal Düşünceler, s.154-155.

<sup>98</sup> RUBİN, Edward: "Judicial Review and Right to Resist". Georgetown Law Journal, 97(1), 2008, s.82.

<sup>99</sup> AĞAOĞULLARI/ÇULHA ZABCI/ERGÜN, Kral Devlet, s.174-175.

<sup>100</sup> AYKUT, Ebubekir: İnsan Haklarına Eleştirel Yaklaşımlar, Hacettepe Üniversitesi SBE Yayınlanmamış YL Tezi, 2011, s.34.

<sup>101</sup> ŞENEL, s.374; AĞAOĞULLARI/ÇULHA ZABCI/ERGÜN, Kral Devlet, s.191-193.

<sup>102</sup> AĞAOĞULLARI/ÇULHA ZABCI/ERGÜN, Kral Devlet, s.194.

yöneticilerden gelebilecek tehlikeleri üç başlık altında toplamaktadır. Bunlardan ilki yasama yetkisini elinde bulunduranların yürütme yetkisine de sahip olmasıdır ya da yürütme yetkisine sahip olanların yasama yetkisine de sahip olmasıdır<sup>103</sup>. Diğerleri ise kanunları yapanların kendi yaptıkları kanunlara kendilerini uymak zorunda hissetmemeleri ve kendi çıkarlarına göre kanun yapmalarıdır. Bu nedenle de kanunları yapanlarla uygulayanların farklı ellerde olması gerekmektedir.<sup>104</sup> Siyasal iktidarın içinde bulunan erkler yasama, yürütme ve konfederatif erkten oluşmaktadır. Siyasal iktidarın üç temel erkenden yasama iktidarı, sınırsız bir niteliğe sahip değildir ve üstün olsa da keyfi olması mümkün değildir. Yasama erkinin yaptığı yasaları uygulayacak olan yürütme erki de savaş ve barış konusunda karar verme yetkisine sahip olan konfederatif erk de yasama erkine tâbidir. İktidarın başka bir iktidar tarafından ele geçirilmesi ve zorbalık, siyasal iktidarın meşruiyetini ortadan kaldırmaktadır.<sup>105</sup>

Locke ‘un siyaset felsefesini özetleyecek olursak; temsili demokrasiden yana olduğunu, mülkiyet hakkını savunduğunu, iktidarın sınırlandırılması bağlamında kuvvetler ayrılığı ilkesini kuramsallaştırdığını ve liberalizmin temellerini attığını söyleyebiliriz<sup>106</sup>. Tüm bunların sonucu olarak günümüz devletlerinin büyük çoğunluğunda hâkim olan insan haklarına dayalı anayasal demokrasiler, aslında burjuvazinin kurumsallaşmasından ve burjuvazinin kendi egemenliğini garanti altına almasından ibarettir<sup>107</sup>.

## VI. JOHN LOCKE’UN SİYASET FELSEFESİ ANLAYIŞINDA DİRENME HAKKININ GÖRÜNÜMÜ

John Locke, öncelikle yönetimin sona ermesi ile toplumun sona ermesi arasında bir ayırım yapmaktadır<sup>108</sup>. Bu ayırım, direnme hakkı bakımından oldukça önemlidir, çünkü Locke’un direnme hakkını meşrulaştırmada dayandığı en önemli gerekçelerden biri bu ayırımdır<sup>109</sup>. İlk olarak toplumun ya da devletin sona ermesi, ancak bir dış tehditle mümkün olabilir<sup>110</sup> ve toplum sona erdiğinde tabii olarak o toplumun yönetimi de sona erecektir<sup>111</sup>. Ancak yönetimin sona ermesi, her zaman zorunlulukla toplumun da sona ereceği anlamına gelmez. Dolayısıyla yönetimin sona erdiği durumlarda insanlar, güvenlikleri ve temel hakları için gerekli gördükleri adımları atarak toplumu ve devleti devam ettirebilirler. Burada Locke, yöneticilerin şahıslarını değiştirmekten ve yönetimin biçimini değiştirmekten bahsetmektedir<sup>112</sup>. Ancak aslolan ve önemli olan doğal ve temel haklardır<sup>113</sup>. Her halükârda hiçbir insan, bir yöneticinin ya da yönetim biçiminin yanlış yüzünden doğal ve temel haklarını kaybedemez<sup>114</sup>.

Locke’ta direnme hakkının iki yönü bulunmaktadır. Ona göre direnme hakkı hem iç tehdide hem de dış tehdide ilişkin olabilir. İç tehdide ilişkin direnme hakkında iktidarın zorbalığa varan fiillerinin bulunması halinde direnme hakkı mevcut olurken, dış tehdide ilişkin olanda ise bir ülkenin fethedilmesi halinde, ülkenin gelecek nesillerinin kişiliğine ve servetine dokunulmaması konusunda direnme hakkı söz konusu olacaktır<sup>115</sup>. Locke keyfi olmayan, sınırlı ve ortak rıza doğrultusunda oluşan siyasal iktidarın meşru olduğunu savunduğu için fetih ve gasp yoluyla elde edilen iktidarın meşru olmadığını, bireylerin rızası mevcut olmaksızın yeni bir devlet kurulamayacağını ve bireylerin de bu yolla iktidarı ele geçiren yöneticilere itaat etme zorunluluğunun bulunmadığını ifade etmektedir<sup>116</sup>. Dolayısıyla Locke’a göre dış tehdide karşı direnme hakkı oldukça bariz bir şekilde meşrudur. Ancak böyle bir boşluğun oluşmasını beklemek, her durumda mantıklı olmayabilir. Yani toplumun sona ermesi suretiyle yönetimin düşmesi sonucunda oluşan bu meşru olmayan durum, her zaman beklenilemeyebilir. Tersini söylemek, halka ancak çok geç olduğunda ve kötülük çaresiz hâle geldiğinde çözüm bekleyebileceklerini söylemek anlamına gelmektedir<sup>117</sup>.

Locke’a göre, kanunların belirlediği sınırları aşan ya da yetkilerini kamu yararı dışında kullanan yöneticiye karşı direnme hakkının kullanılması mümkündür.<sup>118</sup> Locke bunu

<sup>103</sup> ŞENEL, s.374.

<sup>104</sup> ŞENEL, s.374-375.

<sup>105</sup> GÖZE, Siyasal Düşünceler, s.155-156.

<sup>106</sup> LOWE, E. JONATHAN: Locke, Routledge Taylor & Francis Group, New York 2006, s.196.

<sup>107</sup> “[D]evletin sınırlandırılması tezinin arka planında, burjuva sınıfının kendi zenginliğini koruyabilmek amacıyla, başta “mülkiyet” olmak üzere belli hakları dokunulmaz ilan etme isteği yatmaktadır.” DEĞİRMENCİOĞLU YILDIZ, Burcu: “John Locke’ta Doğa Durumu ve Direnme Hakkı”. Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 20(3), 2016, s.389; “Egemen sınıf olan burjuvazinin hiçbir zaman kendi iktidarını sınırlandırmayı amaçlamadığını söyleyebiliriz. Anayasacılık aslında burjuvazi değerlerinin hüküm sürmesini sağlamaktadır. Örneğin; mülkiyet hakkının kutsal sayılıp anayasal güvence altına alınmış olması, bir iktidarı sınırlandırmaktan ziyade, tam tersine güçlenip kendine ekonomik iktidar sağlayan burjuvazinin bu iktidarını hiçbir başka gücün sınırlandıramayacağını güvence altına almak amacını gütmektedir.” NAL, Sabahattin/ÇİRKİN, Furkan: “Halk Egemenliği ve Millî Egemenlik Teorileri Bağlamında Anayasacılık”, İstanbul Hukuk Mecmuası, 79(2), 2021, s.612.

<sup>108</sup> LOCKE, Yönetim Üzerine, s.138.

<sup>109</sup> ZABUNOĞLU, Locke’un Devlet Anlayışı, s.452.

<sup>110</sup> LOCKE, Yönetim Üzerine, s.138.

<sup>111</sup> LOCKE, Yönetim Üzerine, s.138.

<sup>112</sup> LOCKE, Yönetim Üzerine, s.142.

<sup>113</sup> Locke, üstün konuma koyduğu doğal ve temel hakları, akılla ya da *a priori* bir düşünceyle gerekçelendirmektedir. “Akıl -yoksa gelenek değil- toplumun doğasını ve insanların haklarını belirler.” WAGONER, Jennings L.: “The Dilemma of Civil Disobedience in a Lockean Perspective”, Journal of Thought, 6(1), 1971, s.53.

<sup>114</sup> LOCKE, Yönetim Üzerine, s.142.

<sup>115</sup> TİMUÇİN, Ali: John Locke’un Siyaset Anlayışı, Bulut Yayınları, 2006, s.78.

<sup>116</sup> AĞAOĞULLARI/ÇULHA ZABCİ/ERGÜN, Kral Devlet, s.212 vd.

<sup>117</sup> LOCKE, Yönetim Üzerine, s.142.

<sup>118</sup> Hükümet Üzerine İkinci İnceleme adlı kitabında haksız ve adaletsiz iktidara karşı direnme hakkının ortaya çıkacağı görülmektedir. Locke’un önceki çalışmalarında da direnme hakkının doğuşuna yönelik düşüncelere yer verdiği görülmektedir. DUHN, s.43-44. Locke, kendinden önceki direnme teorilerinin aksine keyfi yönetimin karşısında direnme hakkını kullanan halkın aslında kanunu koruduğunu ifade etmektedir. EBENSTEİN, s.230.

“Otoriteyi elinde bulunduran her kim olursa olsun, kendisine yasalarca tanınan iktidarın sınırlarını aştığı ve buyruğu altında tuttuğu gücü, yasaların izin vermediği şekilde uyrukları üstünde kullandığı yerde hükümler olma durumu sona erer... ve başkasının hakkını ihlal eden bir kişiye karşı konulduğu gibi ona karşı da konabilir”

sözleriyle ifade etmektedir<sup>119</sup>. Siyaset anlayışını sosyal sözleşmeye ve rızaya dayandıran Locke’a göre direnme hakkı sosyal sözleşmenin doğal bir sonucudur. Devleti meydana getiren ve bir arada tutan da sosyal sözleşmedir ve sosyal sözleşmenin siyasal iktidara yüklediği bazı yükümlülükler bulunmaktadır. Siyasal iktidarı elinde bulunduranların haklarının ve özgürlüklerinin korunması yükümlülüğünü yerine getirmeyen iktidar sahipleri yetkilerini aşmış ve sözleşmeyi ihlal etmiş olurlar<sup>120</sup>. Burjuva felsefesinin kurucularından olan ve kendisi de zengin bir aileden gelen Locke, aslında bir yönüyle toplum sözleşmesinin burjuvazi tarafından yapıldığını ve bu sözleşmenin iktidara mülkiyet hakkı başta olmak üzere burjuvazinin haklarını koruma görevi yüklediğini imâ etmektedir. Ancak pratikte akıl sahipleri ve mülkiyet sahipleri, hakları açıkça koruma altına alınmamış yoksul yığınların feryatlarını duymakta ayak sürümüşlerdir<sup>121</sup>. Değişimi etkileyebilecek bir mülkiyet gücüne sahip olmayanların haklarına müdahale edildiğinde Locke’un doğal ve temel hakları, o kişiler için standart bir prosedürle korunmamaktadır<sup>122</sup>. Hatta direnme hakkının sadece burjuva hakları bakımından karşılık bulması durumu, daha sonraları Hayek başta olmak üzere sadece birinci kuşak hakları kabul eden düşüncelerde görülmektedir. Bunlara göre ikinci kuşak haklar bile insan hakkı olarak kabul edilemez, yani sosyal haklar insan hakları değildir<sup>123</sup>. Zaten Locke, iktidar ile burjuvazinin ya da kral ile burjuvazinin temsil edildiği parlamentonun çatışmasının dışında başka bir çatışma ihtimalini dikkate almamaktadır<sup>124</sup>. Locke göre mülkiyete sahip olan güç sahipleri, bir yönüyle iktidarı değiştirebilme gücünün de yegâne sahibidir.

Locke’un siyaset felsefesinde direnme hakkı, demokratik bir nitelik taşıyor gibi gözükse de direnme hakkı onun açısından oldukça sınırlı bir biçimde ele alınmıştır<sup>125</sup>. Locke direnme hakkını ifade ederken, direnme hakkına karşı çıkışların, düzensizlik ve kaos korkusundan kaynaklandığını belirtmiştir. O’na göre direnme hakkının kabulü kaosu artmasına neden olur ve bireyler kanunları yetersiz görmeleri halinde ya da adaletsiz bir yönetim söz konusu olduğunda direnme hakkının kabulünden cesaret bulurlar. Direnme hakkı bağlamında değerlendirilmesi gereken bir husus da halkın adaletli ve hakkaniyetli bir yönetime itaat yükümlülüğü ile baskıcı bir yönetime itaat etmeme hakkının nasıl bağdaştırılacağıdır<sup>126</sup>.

Her koşulda direnme hakkının meydana gelmeyeceğini ileri süren Locke, hakkın geniş yorumlanmaması gerektiğini, haksızlığa uğradığını düşünen herkesin direnme hakkını kullanması halinde toplumda anarşinin meydana geleceğini ifade etmekte ve direnme hakkının sınırlarını çizmektedir<sup>127</sup>.

Locke direnme hakkının sınırlarını da şu şekilde ifade etmektedir<sup>128</sup>:

1-Bazı ülkelerde kanunun bir gereği olarak kralın kişiliği kutsallaştırılır. Bunun sonucu olarak da kralın suçlanması ve hakkında mahkumiyet kararı verilmesi mümkün değildir. Böyle bir durumda da yönetilenler, kralın memurlarına karşı direnme hakkına sahipken, krala karşı dokunulmazlığı nedeniye direnme hakkına sahip değildirler. Ancak bu durumun bir istisnası bulunmaktadır. Bu istisna da kralın kendisini yönetilenlerle savaş haline gelecek biçimde davranması durumunda söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla, kralın meşruiyeti ortadan kaybolmakta ve yönetilenlerin direnme hakkı doğmaktadır.

2- Kralın yetkilendirdiği iddiasında bulunsalar da haksız bir fiil gerçekleştiren kralın memurlarına karşı direnme hakkı mevcut olmaktadır. Ancak bu hal, kralın otoritesini ve şahsiyetini ortadan kaldıramaz.

3- Haksız bir eylem nedeniyle zarar gören bireyin, hakkını aramasının hukuki yolları bulunuyorsa böyle bir durumda direnme hakkı söz konusu olmaz. Çünkü kanuna başvurmak suretiyle zararın giderilmesi imkanı bulunuyorsa güç kullanımına ihtiyaç olmaz. Ancak bireyin kanuna başvurması engellenmişse ve birey yaşamını tehlikeye sokacak bir durumla karşılaşmışsa savaş hali söz konusu olacağından direnme hakkı mevcut olacaktır.

4. Yönetici kanunlara aykırı bir şekilde davranmış ve bunun yanında meydana gelen zararın giderilmesi de yönetici tarafından engellenmişse, Locke’un tiranlık olarak ifade ettiği bu durumda bile direnme hakkı küçük fırsatlarla ileri sürülemez. Haksızlığa maruz bırakılan kişilerin sayıca az olması ve geniş toplulukların kendilerini bu sorunla alakalı bulmaması direnme hakkının doğmasını engeller.

Locke, kanun dışı fiillerin geniş kitlelere ulaşması halinde veya zararın küçük bir grup üzerinde gerçekleşmesine rağmen sonuçlarının herkes açısından bir tehlike oluşturması halinde insanların canları, özgürlükleri, mülkleri tehdit altında olacaktır ve bu halde direnme hakkının söz konusu olmadığını söylemek mümkün değildir. Hatta böyle bir halde direnme hakkının doğduğu konusunda şüphe bulunmamaktadır.

<sup>119</sup> AĞAOĞULLARI/ÇULHA ZABCI/ERGÜN, Kral Devlet, s.217.

<sup>120</sup> KAPANİ, Kamu Hürriyetleri, s.304; Siyasal iktidarın, yönetilenlerin sosyal sözleşme öncesinde var olan mülkiyet, özgürlük ve yaşam haklarının ihlal etmesi halinde sözleşme bozulmuş olacak ve böylelikle direnme hakkı doğacaktır. ŞENEL, s.373.

<sup>121</sup> WAGONER, s.55.

<sup>122</sup> WAGONER, s.55.

<sup>123</sup> KABOĞLU, İbrahim: “Sivil İtaatsizlik”, in Ökçesiz, Hayrettin (ed.), Sivil İtaatsizlik, Demokrasi Kitaplığı, 1999, s.193.

<sup>124</sup> MARSHALL, s.21.

<sup>125</sup> AĞAOĞULLARI/ÇULHA ZABCI/ERGÜN, Kral Devlet, s.217.

<sup>126</sup> ARNHART, Larry: Platon’dan Rawls’a Siyasi Düşünce Tarihi. Ahmet Kemal Bayram (Çev.), Adres Yayınları, 2011, s.244.

<sup>127</sup> AĞAOĞULLARI/ÇULHA ZABCI/ERGÜN, Kral Devlet, s.217-218.

<sup>128</sup> AĞAOĞULLARI, Sokrates’ten Jakobenlere, s.503.

## VII. SONUÇ

Liberal öğretinin bir ürünü olan direnme hakkına ilişkin çeşitli görüşler bulunmaktadır. Kimi yazarlar direnme hakkını hukukun içinde yer alan bir olgu olarak görürken kimileri de hukuki değil siyasal bir problem olduğunu ileri sürmektedirler. Bu tartışmalar bağlamında direnme hakkı, insanın sırf insan olmasından dolayı sahip olduğu bazı haklarının ihlal edilmesi halinde başvurulacak bir yol olarak hak kavramı içerisinde düşünülmeye başlamıştır. Bu nedenle de direnme hakkı hukukun içinde yer alan bir harekettir.

Direnme hakkı tartışmalarında, direnme hakkının kabulü yeterli değildir. Aynı zamanda direnme hakkının kullanım koşullarının da açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Pozitif hukuk metinlerinde direnme hakkının tanınmasından ziyade, direnme hakkının kullanılmasını engelleyici düzenlemelere yer verildiği görülmektedir.

Locke, sosyal sözleşme kuramının ve rızanın doğal bir sonucu olarak direnme hakkına yer vermektedir. İç tehdit boyutuyla yöneticinin zorbalığa ulaşan fiilleri karşısında ve dış tehdit boyutuyla da fetih ve gasp yoluyla iktidar elde edilmişse gelecek nesillerin kişiliğine ve servetine dokunulması halinde direnme hakkının doğacağını kabul etmektedir.

Direnme hakkına karşı çıkışların da kaos ve anarşi korkusundan kaynaklandığını ifade eden Locke'a göre her koşulda direnme hakkı meydana gelmemektedir. Bu nedenle de direnme hakkının sınırlarını çizmektedir. Direnme hakkının sınırlarını çizirken Locke'un adeta hakkın sınırlarını çizmek yerine içini boşalttığını söylememiz mümkündür. Liberal bir bakış açısıyla ve açık bir biçimde direnme hakkını ifade eden Locke'un direnme hakkı anlayışı, başta demokratik gibi görünüyorsa da haklı oldukça sınırlı bir biçimde ele alması ve geniş yorum yapmaktan kaçınması bu anlayışın çok da bir anlam ifade etmeyeceğinin göstergesidir.

John Locke'un siyaset felsefesindeki çelişkiler direnme hakkı konusunda iyice belirginleştiği için bu çelişkilerin tespit edilmesi de oldukça önemlidir. Locke, temelde empirist bir filozof olması nedeniyle doğal hakları kabul etmeyecek birisidir. Tarihi, sadece deneyimlerle ve olguların birbirine eklenmesiyle okuyan Locke, devleti de doğal bir aygıt olarak değil bireylerin toplum sözleşmesiyle ve kendi iradeleriyle kurmuş olduğu bir aygıt şeklinde görmektedir. Hatta Locke, en çok koruma altına almak istediği mülkiyet hakkını bile emek-mülkiyet ilişkisi içinde kendi empirist felsefesine uygun bir şekilde açıklamaya çalışmaktadır. Nasıl ki epistemolojik açıdan doğuştan doğal bilgilere sahip değilsek ve tabula rasa sonraki deneyimlerimizle doluyorsa, dünya üzerindeki topraklar da birilerinin doğal hakkı değildir. Emek sarfedip bir toprak parçasını işleyip ihya eden kişi, oranın mülkiyetini kazanır. Yine aynı şekilde iktidar da ilahi kaynaklı ya da doğal değildir. Bireyler kendi iradeleriyle ve bir toplum sözleşmesi ile onu kurarlar. Buna karşılık Locke'un siyaset felsefesinin temel taşlarından birini doğa yasası ya da doğal haklar oluşturmaktadır. Kendisi de bir burjuva aileden gelen Locke, devletin temel kurulma amacını aslında burjuvazinin haklarını korumak şeklinde tasvir etmektedir. Bunu doğrudan dile getirmese de tüm siyaset felsefesi bu temel amaç üzerinde şekillenmektedir. Aslında Locke'a göre burjuvazinin haklarını korumak amacıyla, sınırlı olarak ve burjuvazi tarafından kurulan bu devlet, eğer olur da bu amacından saparsa –örneğin burjuvazinin mülkiyet hakkına dokunmaya kalkarsa- o zaman onu kuranlar “doğal olarak” direnme haklarını kullanacaklardır. Sonuç olarak Locke, epistemolojik alanda kurmuş olduğu empirist felsefesini siyaset felsefesi alanında da tutarlı bir şekilde sürdürmeyi denemiş ancak özellikle burjuvazinin haklarını koruma altına almanın en sağlam yolu olarak gördüğü doğal haklar görüşü nedeniyle bunu başaramamış ve büyük bir çelişkiye düşmüştür.

### Yazar Beyanı | Author's Declaration

**Mali Destek | Atf Şekli:** Yazarlar Hatice Derya ORMANOĞLU & Furkan ÇIRKIN, bu çalışmanın araştırılması, yazarlığı veya yayınlanması için herhangi bir finansal destek almamışlardır. | Hatice Derya ORMANOĞLU & Furkan ÇIRKIN who are the authors have not received any financial support for the research, authorship, or publication of this study.

**Yazarların Katkıları | Authors's Contributions:** Yazarların makaleye katkı oranları eşittir. | Authors' contribution rates to the article are equal.

**Çıkar Çatışması/Ortak Çıkar Beyanı | The Declaration of Conflict of Interest/Common Interest:** Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması veya ortak çıkar beyan edilmiştir. | No conflict of interest or common interest has been declared by the authors.

**Etik Kurul Onayı Beyanı | The Declaration of Ethics Committee Approval:** Çalışmanın herhangi bir etik kurul onayı veya özel bir izne ihtiyacı yoktur. | The study doesn't need any ethics committee approval or any special permission.

**Araştırma ve Yayın Etiği Bildirgesi | The Declaration of Research and Publication Ethics:** Yazarlar, makalenin tüm süreçlerinde İnÜHFD'nin bilimsel, etik ve alıntı kurallarına uyduklarını ve verilerde herhangi bir tahrifat yapmadıklarını, karşılaşılabilecek tüm etik ihlallerde İnÜHFD'nin ve editör kurulunun hiçbir sorumluluğunun olmadığını ve bu çalışmanın İnÜHFD'den başka hiçbir akademik yayın ortamında değerlendirilmediğini beyan etmektedirler. | The authors declare that they comply with the scientific, ethical, and quotation rules of İnULR in all processes of the paper and that they do not make any falsification of the data collected. In addition, they declare that İnönü University Law Review and its editorial board have no responsibility for any ethical violations that may be encountered, and that this study has not been evaluated or published in any academic publication environment other than İnönü University Law Review.

## KAYNAKÇA

- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali: Sokrates'den Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler, İletişim Yayın, İstanbul 2011.
- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali/ÇULHA ZABCI, Filiz/ERGÜN, Reyda: Kral Devletten Ulus Devlete, İmge Kitabevi, Ankara 2009.
- AKAL, Cemal Bali: Devlet Kuramı, Ankara Dost Kitabevi, 2000.
- AKAY, Ali: Michel Foucault'da İktidar ve Direnme Odakları, 2. Baskı, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 2000.
- AKİPEK, İlhan: “John Locke'un Siyasi Fikirleri”, AÜHFD, 10(1-4), 1953, s.255-268.
- ANSTEY, Peter R.: “Locke on Method in Natural Philosophy”, The Philosophy of John Locke, Peter R. Anstey (Ed.), Routledge Press, London 2003, s.26-42.
- ARİSTOTELES: Politika, Mete Tunçay (Çev.), Remzi Kitabevi, İstanbul 1975.

- ARNHART, Larry: Platon'dan Rawls'a Siyasi Düşünce Tarihi. Ahmet Kemal Bayram (Çev.), Adres Yayınları, Ankara 2011.
- AYKUT, Ebubekir: İnsan Haklarına Eleştirel Yaklaşımlar, Hacettepe Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011.
- BEDAU, Hugo Adam: "On Civil Disobedience", Journal of Philosophy, 58, 1961, s.653-661.
- COLMAN, John: "Locke's Empiricist Theory of the Law of Nature", The Philosophy of John Locke, Peter R. Anstey (Ed.), Routledge Press, London 2003, s.106-126.
- ÇANKAYA, Aylin: "Yasa Üzerine İki Farklı Perspektif: Antigone ve Sokrates", Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi, (19), 2015, s.237-248.
- ÇİLİNGİR, Lokman: "Locke'un Toplum Sözleşmesi Kuramı", Temaşa Felsefe Dergisi, (11), 2019, s.31-43.
- DEĞİRMENCİOĞLU YILDIZ, Burcu: "John Locke'ta Doğa Durumu ve Direnme Hakkı". Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 20(3), 2016, s.375-410.
- DUGUIT, Leon: Kamu Hukuku Dersleri. Süheyb Derbil (Çev.), Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1954.
- DUHN, John: Düşüncenin Ustaları-Locke, Fatoş Dilber (Çev.), 1. Basım, Akdeniz Yayıncılık, İstanbul 2008.
- DUSCHINSKY, Robbie: "Tabula Rasa and Human Nature", Philosophy 87(4), 2012, s.509-529.
- EBENSTEIN, William: Siyasi Felsefenin Büyük Düşünürleri, İsmet Özel (Çev.), 2.B, Şule Yayınları, İstanbul 2001.
- ESER, Eyüp: Sivil İtaatsizlik. Çankaya Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008.
- FORSTER, Greg: John Locke's Politics of Moral Consensus, Cambridge University Press, New York 2005.
- GEMALMAZ, Haydar Burak: "Johannes Althusius'ta Simbiyosis, Halk Egemenliği, Devlet ve Direnme Hakkı", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 68(1-2), 2010, s.43-60.
- GOUGH, J. W.: John Locke's Political Philosophy: Eight Studies, Oxford University Press, Oxford 1950.
- GÖZE, Ayferi: "Onaltıncı Yüzyıl Düşünürlerinde Baskıya Karşı Direnme", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 34(1-4), 1968, s.243-277.
- GÖZE, Ayferi: "Onyedinci ve Onsekizinci Yüzyıl Düşünürlerinde Baskıya Karşı Direnme", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 35(1-4), 1969, s.49-73.
- GÖZE, Ayferi: "Baskıya Karşı Direnme Hakkının Kabul Edildiği Pozitif Hukuk Metinleri ve Anayasalar", İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 36(1-4), 1971, s.28-43.
- GÖZE, Ayferi: Siyasal Düşünceler ve Yönetimler, 6. Baskı, Beta Yayınevi, İstanbul 1993.
- JEZE, Gaston: "Ferdî Hürriyetler", Mukbil Özyörük (Çev.). Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 3(1-4), 1946, s.214-228.
- KABOĞLU, İbrahim: "Sivil İtaatsizlik", in Ökçesiz, Hayrettin (ed.), Sivil İtaatsizlik, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul 1999, s.189-202.
- KAPANİ, Münci: Kamu Hürriyetleri, 7. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara 1993.
- KAPANİ, Münci: Politika Bilimine Giriş, 17. Baskı, Bilgi Yayınevi, İstanbul 2005.
- KAUFMANN, Arthur: "Small Scale Right to Resist", New England Law Review, 21(3), 1985-1986, p. 571-580.
- KING, Martin Luther, "Birmingham Hapishanesi'nden Mektup", Ezgi Göç (Çev.). Cogito, (67), 2011, s.18-28.
- LOCKE, John: Hükümet Üzerine Birinci İnceleme, Fahri Bakırcı (Çev.), Kırlangıç Yayınevi, Ankara 2007.
- LOCKE, John, İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme, Vehbi Hacıkadiroğlu (Çev.), Ara Yayıncılık, İstanbul 1992.
- LOCKE, John: Yönetim Üzerine İkinci İnceleme, Fahri Bakırcı (Çev.), Ebabel Yayınevi, Ankara 2012.
- LOWE, E. Jonathan: Locke, Routledge Taylor & Francis Group, New York 2006.
- MARSHALL, John: John Locke Resistance, Religion and Responsibility, Cambridge Univ. Press, New York 1994.
- NAL, Sabahattin/ÇİRKİN, Furkan: "Halk Egemenliği ve Milli Egemenlik Teorileri Bağlamında Anayasacılık", İstanbul Hukuk Mecmuası, 79(2), 2021, s.599-635.
- NİŞANCI, Sükrü: Sivil İtaatsizlik-İyi Vatandaş Olmak mı, İyi İnsan Olmak mı?, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2013.
- ÖKÇESİZ, Hayrettin: Sivil İtaatsizlik, Afa Yayınları, İstanbul 1994.
- ÖKÇESİZ, Hayrettin: "Sivil İtaatsizlik Hakkı", in Ökçesiz, Hayrettin (ed.), Sivil İtaatsizlik, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul 1999, s.45-63.
- RAWLS, John: A Theory of Justice, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 2005.
- RAZ, Joseph: "Civil Disobedience", Civil Disobedience in Focus, Hugo Adam Bedau (Ed.), Routledge, Londra, 2002, s.159-169.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques: Toplum Sözleşmesi, Vedat Günyol (Çev.), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2012.
- RUBİN, Edward: "Judicial Review and Right to Resist". Georgetown Law Journal, 97(1), 2008, p.61-118.
- SOPHOKLES: Antigone, Ari Çokona (Çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.
- SHELLEY, Percy Bysshe: Anarşinin Maskesi, Furkan Çirkin (Çev.), Fihrist Kitap, Ankara 2022.
- ŞENEL, Alaeddin: Siyasal Düşünceler Tarihi- Tarihöncesinde, İlkçağda, Orta Çağda ve Yeniçağda toplum ve Siyasal Düşünüş, Kısaltılmış ve Gözden Geçirilmiş 3. Basım, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2011.
- TAŞKIN, Ahmet: "Baskıya Karşı Direnme Hakkı", Türkiye Barolar Birliği Dergisi, (52), 2004, s.37-65.
- THOREAU, Henry David: Sivil İtaatsizlik, Melis Olçum (Çev.), Kafekültür Yayıncılık, İstanbul 2013.
- THOREAU, Henry David: Yürümek, Selçuk Işık (Çev.), Can Yayınları, İstanbul 2019.
- TİMUÇİN, Ali: John Locke'un Siyaset Anlayışı, Bulut Yayınları, İstanbul 2006.
- YETKİN, Çetin: Siyasal İktidara Karşı Direnme ve Devrim, Toplum Yayınevi, Ankara 1970.
- YETKİN, Çetin: Siyasal Düşünceler Tarihi II- Mahiavelli'den XX. Yüzyıla Kadar Avrupa ve Osmanlı- Türk Siyasal Düşüncesi, 3. Baskı, Güner Yayınları, İstanbul.
- WAGONER, Jennings L.: "The Dilemma of Civil Disobedience in a Lockean Perspective", Journal of Thought, 6(1), 1971, s.49-57.
- WOLIN, Sheldon S.: Tocqueville Between Two Worlds: The Making of a Political and Theoretical Life, Princeton University Press, Princeton 2001.
- WOOLHOUSE, Roger: John Locke, Akın Terzi (Çev.), 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.
- ZABUNOĞLU, H. Gökçe: "Toplum Sözleşmesi Bağlamında John Locke'un Devlet Anlayışı", İnÜHFD, 7(2), 2016, s.431-456.
- ZABUNOĞLU, Yahya Kazım: (Bir Hukuk ve Siyasal Bilim Problemi Olarak) Devlet Kudretinin Sınırlandırılması. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1963.